

VITÁK EGY POZÍCIÓ KÖRÜL

Nadler Herbert kinevezése az állatkert élére*

Keresztes-Fisher Ferenc belügyminiszter 1932. február 3-án kelt leiratában elutasította Méhes Gyula Nadler Herbert végleges alkalmazása elleni fellebbezését, s ezzel a Székesfővárosi Állat- és Növénykert¹ igazgatójának kinevezését törvényesnek minősítette. A belügyminiszter ezzel a döntéssel egy több mint 12 éve húzódó vitának a végére tett pontot, amely a városligeti intézmény vezetésével kapcsolatosan folyt. Az 1919 őszétől üresen álló állatkerti igazgatói szék sorsát figyelmesen és kritikusan követte a korabeli sajtó. A zoológus szakma sem maradt közömbös a kérdés iránt, s igyekezett az igazgató személyét érintő döntést befolyásolni. A főváros választott vezetésének közgyűlésein is vissza-visszatérő vitákat gerjesztett a városligeti intézmény deficitje, így az igazgatói szék kérdése természetesen politikai színezetet is kapott.

Az állatkert igazgatóinak, vezetőinek munkásságáról meglehetősen sok ismeret áll rendelkezésre, miközben arról alig tudunk valamit, hogy miként kerültek a városligeti intézmény élére. Azzal kapcsolatban ugyanis, hogy hogyan történt kinevezésük, milyen módon zajlott a kiválasztási eljárás, és kik voltak jogosultak a döntés meghozatalára, ez idáig nem folytattak kutatást. Ez Nadler Herbert² esetében is igaz, aki 1929-től 1948-ig állt az állatkert élén.³ A patinás fővárosi intézmény történetírói Nadler kinevezéséről nemcsak hiányosan, de egymásnak ellentmondva nyilatkoztak, miközben munkáikból nem derült ki, hogy milyen körülmények között történt a pályáztatás, milyen feltételeket szabtak a jelölteknek

---

* A tanulmány megszületéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Rácz Györgynek (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), Sipos Andrásnak (Budapest Főváros Levéltára), Sörös Évának, Nagyné Solymosi Mariannak, valamint Dóka Andrásnénak.

¹ Az intézmény neve a város elnevezésével együtt többször változott (Pesti Állatkert, Budapesti Állatkert, Székesfővárosi Állat- és Növénykert, Budapest Főváros Állat- és Növénykertje, Fővárosi Állat- és Növénykert), de a sajtó és a köznyelv gyakran csak budapesti állatkertként, városligeti állatkertként, illetve állat és növénykertként említi. A szóismétlés elkerülése végett ezeket cserélgetve fogom használni. A kis- és nagybetű használata is számtalan variációban jelenik meg. A tanulmányban a hivatalos, teljes név használatánál nagybetűt írok, minden más esetben kis betűt használok. A szó szerinti idézeteknél, valamint a címeknél az ott használt formát tartom meg.

² Nadler Herbert családi nevét az esetek 40%-ában á-val írják, a tanulmányban az ékezet nélküli formát fogom használni, mivel a hivatalos iratok többségében is így szerepel. A szó szerint átvett idézeteknél, címeknél az ott használt formát tartom meg.

³ Nadler Herbert állatkerti munkásságáról legrészletesebben a következő művek számolnak be: *Szidnainé Csete Ágnes*: Nádler Herbert életútja és munkássága. *Állattani Közlemények* 77. (1991) 11–16.; *Üö*: A 125 éves budapesti Állat- és Növénykert története. Bp. 1991. 84–105.

a pályázat kiírói.⁴ Ismeretlen volt az alulmaradt jelentkezők személye is.⁵ Sőt, arra sem kaptunk választ, hogy miért döntöttek a főváros vezetői az elsősorban vadászként ismert jelentkező mellett.

Nadler Herbert a Fővárosi Állat- és Növénykert egyik legjelentősebb vezetője volt, igazgatása alatt az intézmény nemzetközi színvonalra és rangra emelkedett. Az állatok takarmányozása és tartása terén bevezetett változtatásai időtállóan bizonyultak, az egész városligeti kert megújult, modernizálódott. Nadler Herbert nemcsak az állatkert sikeres vezetésére volt alkalmas, hanem nyelvtudásának és európai műveltségének köszönhetően arra is, hogy Magyarországot nemzetközi szinten képviselje. Tudományos munkájának elismeréseként az Állatkerti Igazgatók Nemzetközi Szövetsége a tagjai közé választotta.⁶

Nadler Herbert kinevezésének vizsgálatán keresztül belelátunk a Horthy-korszak állatkertjének szervezeti felépítésébe, valamint képet kapunk arról is, hogyan illeszkedett a városligeti intézmény a főváros önkormányzati szervezetébe. Mindemellett az eset arra is rámutat, hogy a vezetők kiválasztása körül zajló viták, majd a meghozott döntések mennyire meghatározók lehetnek egy intézmény sorsára.

⁴ Nadler maga nem említi az állatkert élére kerülésének körülményeit. *Nadler Herbert: Az állatkert pusztulása.* Budapest 2. (1946) 6. sz. 218–220.; A szocialista elvárásoknak megfelelő írás született 1955-ben Szolcsányi Ferenc és Baross Kálmán közreműködésével, amely a városligeti intézmény 90 évét foglalta össze. Az 1930 utáni időszakra a következő mondattal utalnak: „Az állatkertet olyan igazgatók vezették, mint például Nádler, Horthy fővadász mestere, akinek ez az állás elsősorban pozíciót jelentett, nem pedig egy hivatás teljesítését.” A kilencoldalas írás Szidnainé hagyatékában található (a továbbiakban: Szidnainé hagyaték), amely a Fővárosi Állat- és Növénykert könyvtárának gyűjteményéhez tartozik.; *Szolcsányi Ferenc – Baross Kálmán: A budapesti állatkert 90 éve.* Bp. 1955. Szolcsányi az állatkert propagandistája volt, Baross Kálmán pedig osztályvezető-helyettes. A szerzőpáros tévedett, ugyanis Horthy Miklós kormányzó fővadásza nem Nadler, hanem vitéz Nemeskéri-Kiss Géza, illetve Altai Emil volt. Lásd *Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban.* Bp. 2009. 80.; Anghi Csaba rendszeresen jelentkezett az intézmény múltjáról készített hosszabb-rövidebb írásaival, amelyekhez levéltári kutatásokat is végzett. Nézőpontja kimondottan érdekes, mivel a harmincas években együtt dolgozott a neves vadással a kert felvirágoztatásán. Összességében elmondható, hogy egykori főnökét – akit Anghi szerint kineveztek az állásra – személyében nem, de szakmailag támadta, több döntését is kritizálta, a kiugró eredmények említésekor pedig nevét elhallgatta. *Anghi Csaba: Az Állatkert alapításának rövid története.* (Budapest Főváros Állat- és Növénykertjének ismeretterjesztő füzetei 2.) Bp. 1958.; *A százéves Állatkert.* Szerk. Anghi Csaba. Bp. 1966.; *Uő: A százéves Állatkert.* Budapest 4. (1966) 17–19.; Az egykori állat- és növénykerti főtiszt és Nadler igazgató között személyes ellentét alakulhatott ki a vízilómedence átalakításával kapcsolatban.; *Dr. Anghi Csaba: Az Állat- és Növénykert története és távlati fejlesztése.* In: *A százéves Állatkert i. m.* 31–36.; Kotlár Károly, aki elsősorban vadászati érdemei szemszögéből mutatta be a volt intézményvezető életét, úgy nyilatkozott, hogy Nadler állatkerti munkáját pályázat útján nyerte el. *Kotlár Károly: Nadler Herbert (1883–1951).* In: *Magyar Agrártörténeti életrajzok I-P.* Szerk. Für Lajos – Pintér János. Bp. 1988. 592–596.

⁵ Az egyik vetélytárs személyét Kovács Zsolt Magyarország állatkertjeit bemutató könyve fedti fel, amelyben említésre kerül, hogy Kittenberger Kálmán is pályázott az igazgatói állásra. *Kovács Zsolt: KalandoZoo. Magyarország állatkertjei.* Bp. 2014. 41. A neves Afrika-kutató, aki egyben Nadler vadászollégája is volt, korábban és később is kapcsolatba került a fővárosi állatkerttel. *Szidnainé Cs. Á.: A 125 éves i. m.* 58., 107.

⁶ Uo. 95.

Az állat- és növénykert helye Budapest önkormányzati szervezetében

A budapesti állatkertet 1866. augusztus 9-én nyitotta meg a két évvel korábban alakult Pesti Állatkert Részvénytársulat, majd 1871-ben Állat- és Növényhonosító Társasággá átalakulva még további 36 éven át ebben a formában vezették a városligeti intézményt.⁷ A társaság alapszabálya értelmében a közgyűlés és a választmány irányította az állatkertet, míg a főfelügyeleti jogot a belügyminiszter gyakorolta. A kert 1907-ben csődbe ment, de a főváros megváltotta és saját kezelésébe vette.⁸ Az állatkert átépítésével a törvényhatósági bizottság közgyűlése a tanácsot bízta meg.⁹ A teljes körű átalakítás 1912-re fejeződött be, s ettől kezdve a nagyközönség három éves zárva tartás után ismét látogathatta az alapjaiban megváltozott kulturális és szórakoztató helyet. A főváros tulajdonába került állatkertet el kellett helyezni Budapest szervezetében, fel kellett építeni felügyeleti hierarchiáját, s gondoskodni kellett igazgatásának szabályrendszeréről is.

Budapest főváros az 1872. évi XXXVI. törvénycikkben meghatározott keretek között 1873. október 25-én kezdte meg működését. Ekkor tartotta alakuló ülését a főváros önkormányzati jogait gyakorló törvényhatósági bizottság, majd közgyűlése rövidesen megválasztotta a főpolgármestert és a közigazgatási feladatokat ellátó polgármestert. Ez az 1873-ban lefektetett berendezkedés érvényben maradt a két világháború között is, egészen az 1930-as új fővárosi törvény elfogadásáig.¹⁰ A főpolgármester állt a város élén, mint a végrehajtó hatalom képviselője, s ő vezette a közgyűlést is. A törvényhatósági bizottság közgyűlése döntött Budapest pénzügyi kérdéseiben, kialakította önkormányzati szervezetét, megválasztotta tisztségviselőit. Munkáját a tagjaiból alakított bizottságok segítették. Az önkormányzat legfőbb döntés-előkészítő és végrehajtó szerve a tanács volt, melynek elnöki posztját a polgármester töltötte be. Rajta kívül a tanács tagjai

⁷ Fővárosi Évkönyv az 1926. évre Budapest székesfőváros hivatalos címtárával (a továbbiakban: Fővárosi Évkönyv és a kiadás évszáma). Bp. 1926. 302.

⁸ „A fennállott szerződés értelmében a terület birtoklása és a felépítmények tulajdonjoga a székesfővárosra szállt át s a székesfővárosnak jogában volt egyúttal az ingó vagyonnak megváltása is.” Fővárosi Évkönyv 1926. 302.; Az ingóságok és az állatállomány megváltásáról szóló adásvételi szerződést 1907. szeptember 26-án kötötték meg. *Perczel Olivér: A Budapesti Állatkert újjáépítése.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXXVIII.* Bp. 2013. 219–220.

⁹ 1909-től az intézmény elnevezése: Székesfővárosi Állat- és Növénykert. BFL Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának iratai (1873–1949). IV. 1403. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1873–1944). (a továbbiakban: Közgyűlési jegyzőkönyvek. Az ülés időpontja/a határozat száma.) 1907.10.30./1755., 1908.06.10./1079.

¹⁰ Időközben életbe lépett lényeges változtatások: a törvényhatósági bizottság választásának módját és összetételét az 1920. évi XI. és az 1924. évi XXXVI. tc. változtatta meg, míg a főváros szervezési szabályzatát 1911-ben rendezték újra. Budapest Főváros Levéltára II. Szerk. Kenyeres István – Sipos András. Bp. 1997. (a továbbiakban: BFL 1997.) 60.

az alpolgármesterek és a testület munkáját segítő ügyosztályok vezetői voltak.¹¹ A tanács minden előterjesztést megtárgyalta, ami a közgyűlés elé került, valamint önálló döntési jogosítványokkal is rendelkezett. A polgármester állította össze a közgyűlés – melynek egyben helyettes elnöke is volt – tárgysorozatát, emellett ő rendelkezett a főváros személyzetével, illetve megállapította az apparátus munka- és ügykörbeosztását. A városligeti intézmény szabályrendeletét is a közgyűlésnek kellett jóváhagynia, de a tervezet elkészítése és a rendelet elfogadás utáni végrehajtása már a tanács feladata volt.

Az állatkert kezelésére vonatkozó szabályzat megalkotásának igénye már a megvétel utáni hónapban felmerült, a megvalósítás azonban sokáig elhúzódott.¹² A törvényhatósági bizottság közgyűlése a pénzügyi, jogügyi, valamint az állat- és növénykerti bizottság javaslatai alapján a székesfőváros tanácsa által előterjesztett szabályrendelet-tervezetet 1913. július 25-én elfogadta és kormányhatósági jóváhagyás végett a magyar királyi belügyminiszterhez felterjesztette.¹³ A belügyminiszter azonban 1914. június 26-án kelt leiratában módosításra visszaküldte a szabályzatot, a leirat által nem kifogásolt részeket azonban jóváhagyta.¹⁴ A tanács a háború kirobbanása és elhúzódása miatt csak 1918-ra készítette el a módosításokat. Az átírt szabályrendelet-tervezetet a közgyűlés elfogadta július 10-ei ülésén, majd ismét felterjesztette belügyminiszteri jóváhagyásra.¹⁵ A szabályrendelet szövege már csak a Népköztársaság ideje alatt került a belügyminiszter elé, aki annak egyes részeit elfogadta, másokat viszont az időközben hatályba lépett új néptörvényekre hivatkozva visszautasított, s meghagyta, hogy hozzák összhangba azokat a hatályos rendelkezésekkel.¹⁶ A kérdés végül nem került újból a közgyűlés elé, így az a helyzet alakult ki, hogy az állatkertre vonatkozó szabályrendelet nagy részét ugyan jóváhagyták, de egyes vitatott részei nem léptek életbe. Még 1930-ban is bizonytalanság uralkodott az állatkert kezelését ellátó városgazdasági ügyosztályon belül, hogy a vonatkozó rendelkezés mely részei tekinthetők hatályosaknak.¹⁷ Nadler kinevezésekor ismét napirendre került a téma és csak az ügyészség állásfoglalása tett rendet a kérdésben.¹⁸ A politikai és jogi bonyodalmak ellenére

¹¹ A tanács ügyosztályokra tagolódva végezte munkáját. Az ügyosztályok száma és elnevezése többször változott a tanács 57 éves fennállása alatt. Az ügyosztályok vezetését a tanácsnokok végezték, akik időnként több ügyosztályért is felelősek voltak.

¹² *Perczel O.*: A Budapesti Állatkert újjáépítése i. m. 222.

¹³ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1913.06.25./1428.

¹⁴ BFL IV. 1409. c. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai (1873–1950). Polgármesteri Ügyosztályok központi Irattára (1930–1950). (a továbbiakban: BFL IV. 1409. c. és az iktatószám) I. 2024/1938 (1573/1930).

¹⁵ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

¹⁶ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (1573/1930).

¹⁷ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 189.503/1929).

¹⁸ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (1573/1930).

a városligeti állatkertnek működnie kellett, így kezdetben az 1913-as szabályzat, majd elkészülte után az 1918-as volt használatban.

Az 1907-es átvételt követően az állatkerttel kapcsolatos ügyek a VI. számot viselő pénzügyi és gazdasági ügyosztály illetékességi körébe tartoztak, majd átke-
rültek az 1912-ben létrehozott városgazdasági ügyosztály kezelése alá.¹⁹ A XVI.
számot viselő városgazdasági ügyosztály a főváros tulajdonában lévő létesítmé-
nyek, épületek, telkek, valamint bérházak fenntartását és hasznosítását végezte.²⁰
1916-ban az állatkert mellett többek között a három fővárosi fürdő, a székesfővá-
ros házinyomdája, az anyagszertár, a tüzelőszertár és az erdészeti ügyek is ide tar-
toztak.²¹ A kormány szanálási törvénye alapján meginduló létszámapasztás a fő-
város ügyosztályai körében átalakítást eredményezett. Négy közülük megszűnt,
illetve más ügyosztályba olvadt bele. Ennek eredményeként a városgazdasági
ügyosztály 1926-ban a XI. számot kapta, ami 1950-ig nem is változott.²² Az állat-
kertet is felügyelő városgazdasági ügyosztály vezetését mindvégig olyan tapasztalt
és megbízható tanácsnokokra bízta, mint Márkus Jenő,²³ Berczel Jenő,²⁴ Édes
Endre,²⁵ valamint 1931 nyarától Kovács házy Vilmos.²⁶

Az állat- és növénykert pénzügyi szempontból az önálló vagyon-nyilvántartá-
sú és vagyonkezelésű üzemzerű intézmények közé tartozott. A gyakorlatban ez
azt jelentette, hogy vagyonát a főváros többi pénzügyeitől elválasztva, különállóan
kellett kezelni és nyilvántartani. Az állatkert valamennyi bevételét az intézmény
kezelésére, fenntartására, valamint fejlesztésére lehetett fordítani. Amennyiben
felesleg keletkezett, azt a saját beruházó tőkéjének törlesztésére használták fel.
Budapest minden egyes évben külön készítette el a városligeti kert költségvetését
és zárszámadását.²⁷

¹⁹ BFL 1997. 73.; Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1908.06.10./1079. A külön városgazdasági ügyosztály kialakítása az előző év novemberében alkotott „Budapest székesfőváros központi igazgatásának szerve-
zetéről” szóló szabályrendelet értelmében történt; Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1911.11.08./1870.

²⁰ Budapest Székesfőváros Közigazgatási Hatóságainak és Intézeteinek Címtára (a továbbiakban: Bu-
dapest Címtára és a kiadás évszáma) 1912. 152.

²¹ Budapest Címtára 1916. 382.

²² Fővárosi Évkönyv 1926. 6.

²³ Márkus Jenő 1911 és 1916 között vezette az ügyosztályt. A székesfőváros alkalmazásában álló sze-
mélyekről, tisztviselőkről alapadatokat a levéltárban lévő mutatókártonokból nyerhetünk. BFL IV. 1420. m. Székesfőváros Alkalmazottak Mutatókártonjai (a továbbiakban: BFL IV. 1420. m. és az alkalmazott neve.) Márkus Jenő.

²⁴ 1929. január 16-tól alpolgármester. *Györfi Endre*: „Amíg városatyá lettem”. Bp. 1930. 31.

²⁵ A tanácsnok 1892-től 1931-ig állt a főváros szolgálatában. BFL IV. 1420. m. Édes Endre.

²⁶ Kovács házy Vilmos 40 évet szolgált Budapest közigazgatásában. BFL IV. 1420. m. Kovács házy Vilmos.

²⁷ Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. I. 4. §. Közgyűlési
jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

Az állatkert legfőbb felügyeleti szerve a törvényhatósági bizottság volt, melynek közgyűlése döntött az intézmény vagyonára vonatkozó minden jelentősebb kérdésben, ezáltal működési feltételeit, fejlesztési lehetőségeit is befolyásolta. Meghatározta az állatkert kezdővagyonát, a beruházó tőke törlesztéséről gondoskodott, szükség esetén forgótőkét engedélyezett, szabályozta vagyonkezelését, költségvetését, valamint biztosította az új beruházások anyagi fedezetét. Jogában állt az állat- és növénykerti bizottság kiküldése, igény szerinti bővítése, szükség esetén tagjainak pótlása. A közgyűlés a városligeti állatkertre vonatkozóan csak a tanács javaslatainak előzetes meghallgatása után hozhatott határozatot, amit a kormányhatósági jóváhagyás végett a belügyminiszterhez mindig felterjesztettek.²⁸

A tanács gondoskodott az intézmény mindennapos működésének biztosításáról, egyfelől javaslatokat tett a közgyűlésnek, másfelől végrehajtotta a fennálló rendelkezéseket. Meghatározta az ügykezelés módját, a nyitvatartási időt, valamint a jegy és bérletárakat, engedélyt adhatott ki szórakoztató rendezvények megtartására. Gondoskodott az anyagbeszerzésről, új beruházásokat, átalakításokat végezhetett 50 000 koronát meg nem haladó költségig. Jogosult volt a pénztárak ellenőrzésére is.²⁹

A közgyűlés már 1907 márciusában kiküldött a pénzügyi és gazdasági ügyosztály vezetőjének elnöklésével egy szűkebb, ötfős bizottságot az állatkert ügyének rendezésére.³⁰ A következő évben döntött az állat- és növénykerti bizottság megalakításáról, amely feladatul kapta a városligeti intézmény rendezésének segítségét és a munkálatok felügyeletét.³¹ Feladatát 1912-re a főváros vezetőségének megelégedtségére sikeresen elvégezte, s a gratulációk begyűjtése után megbízása október 23-án lejárt. Ennek ellenére a közgyűlés még aznap úgy döntött, hogy az intézmény szervezéséről szóló szabályrendelet életbelépéséig újból megalakítja, már az üzemeltetés zökkenőmentes biztosításához szükséges jogosítványokkal.³² Az állat- és növénykerti bizottságot a közgyűlés még további 18 éven át fenntartotta. Szükség is volt rá, főleg az első világháborút követő gazdasági nehézségekkel terhes időszakban. Különösen sok feladat hárult a bizottságra, miután az intézmény 1919-től tíz éven keresztül igazgató nélkül maradt. Az állat- és növénykerti bizottság minden ügy előkészítésében részt vett, határozatait jelentés vagy javaslat formájában a tanács, vagy a tanács útján a közgyűlés elé terjesztette. Széles körű ellenőrzési és felügyeleti joga mellett akár önálló indítványokat is előterjeszthetett. A bizottságot, melynek legalább negyedévente üléseznie kellett,

²⁸ Uo. II. 6. §.

²⁹ Uo. II. 7. §.

³⁰ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1907.03.27./549.

³¹ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1908.06.10./1079., 1908.06.24./1190.

³² Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1912.10.23./1480.

háromévenként 13 taggal újjáalakították.³³ Elnöke az ügyosztálycsoportot vezető alpolgármester volt, hivatalból tagjai – csak tanácskozási joggal – az állatkeret felügyelő ügyosztály vezetője, a tisztí főügyész, a főszámvevő, az intézmény igazgatója és aligazgatója.³⁴

Az állatkeret közvetlen ügyvitelét, a működést biztosító szolgálatot teljes erkölcsi és anyagi felelősség mellett az igazgató-hivatal látta el. A tanács által megállapított módzatok és feltételek szerint kezelte a kert vagyonát, irányította személyzetét. Az igazgató-hivatalt az igazgató vagy helyettese képviselte, mind a felettes szervek, mind a közönség felé.³⁵

Az intézmény vagyongazdálkodását a számvevőség és a főszámvevő hivatott a székesfőváros igazgatásáról szóló szabályrendelet betartásával felügyelni és ellenőrizni.³⁶ A könyvelőt viszont a székesfőváros közigazgatási személyzetéből rendelték ki.³⁷

Az állat- és növénykert személyzetét a szervezésről szóló szabályrendelet négy nagyobb osztályba sorolta. A véglegesített tisztí apparátusba az igazgató, az aligazgató, az irodai alkalmazottak, az állatorvos, az állat- és növénykerti, illetve a kertészeti felügyelők, főtisztek és tisztek tartoztak.³⁸ Az ideiglenes hivatalnokok közé a gépészeket, az irodai kezelőket, jegyellenőröket és jegyárusítókat, valamint az állatgondozókat sorolták. Az egyéb feladatok elvégzésére az altisztí és szolgazemélyzetet szolgált. A szezonális szükségleteknek megfelelően további kisegítők alkalmazására is volt lehetőség.³⁹ Az állatkeret személyzetére vonatkozó kérdésekben – amennyiben nem volt vonatkozó törvénycikk vagy szabályrendelet – a tanács a polgármesterrel és a kert ügyeit intéző tanácsí ügyosztály vezetőjével előzetesen egyeztetve döntött.⁴⁰ Az állat- és növénykertet vezető személyről szintén a tanács döntött, amennyiben az állást pályázat alapján választással, vagy

³³ Az eredeti szabályrendelet 12 tagot állapított meg, de már 1916-ban egy taggal bővült az állat- és növénykerti bizottság. Az új létszám állandósult. Közgyűlésí jegyzőkönyvek. 1916.02.16./232.

³⁴ Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. II. 8. §. Közgyűlésí jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

³⁵ Uo. II. 9. §.

³⁶ Uo. II. 10. §.

³⁷ Uo. III. 23. §.

³⁸ Az állat- és növénykerti felügyelők, főtisztek és tisztek gondoskodtak az állatgondozók segédletével az állatok ápolásáról, szoktatásáról, tenyésztéséről és oktatásáról. Közreműködtek az állatok beszerzésénél, értékesítésénél és szállításánál is. Közvetlenül felügyeltek az állatgondozókra, az állatapolókra, s az egyéb altisztí, szolgai és kisegítő személyzetre. A kertészeti felügyelők, főtisztek és tisztek hasonló feladatokat láttak el a kertre, a pálmaházra és növényházakra vonatkozóan. Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. III. 11. §. Közgyűlésí jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. III. 17–23. §. Közgyűlésí jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

meghívással töltötték be. A szabályrendelet 23. §-a azonban lehetőséget adott arra is, hogy a vezetői széklet szerződtetéssel is betölthessék, ehhez viszont szükséges volt a közgyűlés engedélye.⁴¹

Az 1930. évi XVIII. törvénycikk Budapest szervezetén alapjaiban változtatott, így az állatkertre is több szinten fejtett ki hatást. Az állat- és növénykerti bizottságot nem alakították meg újra, s a tanácsot is megszüntették. A nagy múltú testület jogosítványait részben az újonnan létrehozott törvényhatósági tanács, részben a polgármester vette át.⁴² A régen várt fővárosi törvény előestéjén a városligeti intézmény vezetésének kérdését is megoldották, a hosszas interregnum után egyelőre ideiglenesen, Nadler Herbert alkalmazásával. Az állandó és felelős igazgató véglegesítésének feladata már az új formában felálló városvezetésre hárult.

Előzmények

A teljes mértékben megújult, európai színvonalú állatkerttel a főváros vezetősége minden szempontból elégedett volt. Az 1912. május 20-án tartott megnyitó ünnepség után özönlöttek a látogatók és a bevétel is szépen alakult.⁴³ Budapest büszkesége azonban nem sokáig élvezhette a békés évek nyújtotta biztonságot, fejlődési lehetőségeket. Az első világháború alatt az ellátási gondok miatt súlyos veszteséget szenvedett a kert állatállománya, dolgozói közül pedig sokakat katonai szolgálatra hívtak be. Az egyre szűkülő anyagi források ellenére a városligeti állat- és növénykert még a háború alatti években is színvonalas kapcsolódásra biztosított lehetőséget.⁴⁴ Ez jelentős mértékben Lendl Adolfnak volt köszönhető, aki nemcsak elvitathatatlan érdemeket szerzett az állatkert átalakítása során, hanem megbízott igazgatóként 1911-től irányította az intézményt. Szakértelmét elismerve a fővárost vezető törvényhatósági bizottság 1917. július 18-ai közgyűlésén hozott határozatával tíz évre szerződtette, mint állandó igazgatót.⁴⁵ Az állatkert ügye iránt elkötelezett – eredetileg műegyetemi tanár – Lendl aláírta a szerződést, és az összeférhetlenség elkerülése érdekében lemondott bizottsági tagságáról is.⁴⁶

Alig telt el két év vállalt munkaidejéből, amikor a tanács váratlanul felüggesztette állásából a „proletár-diktatura alatt tanúsított magatartása

⁴¹ Uo. III. 23. §.

⁴² Fővárosi Évkönyv 1931. 4.

⁴³ Perczel O.: A Budapesti Állatkert újjáépítése i. m. 232–234.

⁴⁴ Szidnainé Cs. Á.: A 125 éves i. m. 72–84.

⁴⁵ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1917.07.18./1124. A belügyminiszter a döntést 1917 decemberében hagyta jóvá. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.03.23./58.

⁴⁶ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.07.17./912.

miatt”.⁴⁷ Ugyanezen indok alapján hamarosan MTA tagságát is elvesztette.⁴⁸ A Tanácsköztársasággal való együttműködéssel vádolt igazgató minden ellene felhozott vádat visszautasított, a felfüggesztést elhamarkodottnak és jogtalanak tartotta.⁴⁹ Ennek ellenére a törvényhatósági bizottság úgy döntött, hogy az igazgatóval kötött szerződést felbontja.⁵⁰ Lendl Adolf becsülete és állása visszaszerzése érdekében minden hivatalos utat végigjárt, felfüggesztése, majd szerződése felbontása ellen is fellebbezéssel élt. Ennek elutasítása után ismét jogorvoslati kérelmet nyújtott be, amelynek hatására a közgyűlés egy öttagú vizsgálóbizottságot alakított az évek óta húzódó ügy lezárására.⁵¹ Az egykori intézményvezető tehetetlenségében kockázatos lépésre szánta el magát 1921 szeptemberében: nyílt levelet intézett a törvényhatósági bizottság tagjaihoz, amelyben kifejtette, hogy ki és miért indított ellene támadást.⁵² Az érintett személy azonban bíróság elé vitte az ügyet, és Lendl Adolfot 1923 júniusában bűnösnek találták sajtó útján elkövetett rágalmazás vétségében, valamint 22 000 korona pénzbüntetésre ítélték.⁵³ Az újságok ugyan időnként felröppentették az igazgató közelgő visszatérését egykori munkahelyére, de ennek lehetősége az idő múlásával fokozatosan csökkent.⁵⁴

A tanács Lendl felfüggesztésekor Hilbert Rezső számvevőségi számtanácsost bízta meg a kert vezetésével, aki 1919 októberétől aligazgatóként működtette az intézményt.⁵⁵ Az 1907-ben kezdődő építkezésekhez üzemellenőrként kirendelt Hilbert kinevezésekor már hét éve irányította a városligeti állatkert gazdasági és adminisztratív ügyeit.⁵⁶ Aligazgatónak történő kinevezése azt is jelzi, hogy nemcsak nem rendelkezett a megfelelő képesítéssel Lendl Adolf helyének betöltésére, de vezetői megbízását is átmenetinek gondolták. A sajtó Hilbert Rezsőt

⁴⁷ Fővárosi Közlöny 30. (1919) 604.; A városháza bűnösei. Pesti Hírlap, 1919. október 21. 2.

⁴⁸ Kizárt akadémikusok. Budapesti Hírlap, 1919. december 3. 6.; Az Akadémia kizárta három tagját. Pesti Napló, 1919. december 3. 4.; Kizártak öt akadémikust. Népszava, 1920. május 11. 7.; A felfüggesztett állatkert igazgató a Magyar Tudományos Akadémia III. osztályához tartozó Természettudományi alosztálynak volt levelező tagja. Akadémiai Értesítő 30. (1919) 4.; Az Akadémiát követve a magyar királyi Természettudományi Társulat is törölte tagjai névsorából. Lendl Adolf ügye. Budapesti Hírlap, 1921. június 15. 6.

⁴⁹ Lendl Adolf ügye. Budapesti Hírlap, 1921. június 15. 6.

⁵⁰ Lendl Adolf ügye. Budapesti Hírlap, 1921. június 17. 6.

⁵¹ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1921.11.11./1214.

⁵² Lendl igazgató biztosan állította, hogy Wabrosch Károly számtanácsos bosszúból jelentette fel. Az állatkert egykori könyvelőjét Lendl Adolf a világháború alatt távolította el az intézményből, amitől kezdve nyíltan haragosa lett. BFL VII. 18. d. 1922 05/0380 I. 0077658 Lendl Adolf dr., 1922. Budapesti Királyi Ügyészség (1946-Budapesti Államügyészség) iratai (1907–1950). Büntetőperrek iratai (1907–1950).

⁵³ Uo.

⁵⁴ Az állatkert bajai. Budapesti Hírlap, 1924. augusztus 30. 6.; Állatkerti hírek. Budapesti Hírlap, 1925. augusztus 30. 13.

⁵⁵ Fővárosi Közlöny 30. (1919) 604., 753.

⁵⁶ Fővárosi Évkönyv 1929. 113.; Szidnainé hagyaték.

mindvégig az „ideiglenes”, „adminisztratív” és „bürokratikus” jelzővel illette, miközben a „szakember” és a „tudós” vezető képét továbbra is a korábbi igazgatóhoz kötötték. Mindezek ellenére az – elsősorban gazdasági ügyekben járatos – aligazgató a városgazdasági ügyosztály fokozottabb ellenőrzése mellett, valamint az állat- és növénykerti bizottság gyakoribb összehívásával, a nehéz gazdasági körülmények ellenére is fenn tudta tartani az állat- és növénykert működését.⁵⁷

Berczel Jenő, az állatkertet felügyelő ügyosztály vezetője tömören foglalta össze az intézmény háború alatti és utáni problémáját a közgyűlés előtt, amikor jelentős nagyságú hitelért folyamodott. „Az állat- és növénykertet a háború alatt sikerült a végső pusztulástól megmenteni. Igaz, hogy állatállománya megcsapant, utai, épületei megromlottak, de az intézmény nem követte sok más külföldi állatkertnek szomorú példáját. Kapui a közönség szórakozására és kulturális igényeinek kielégítésére állandóan nyitva maradtak”.⁵⁸ A tanácsnok nyomtatékosan felhívta a törvényhatósági bizottság figyelmét, hogy az eddig végrehajtott részleges javítások nem biztosítják tovább a városligeti állatkert színvonalas működését, ezért a jelentősebb anyagi áldozat vállalása elodázhatatlanná vált.⁵⁹

A sajtó korántsem volt ilyen megértő a főváros egykori büszkeségének folyamatos pusztulásával szemben. A pénzhiány látható jelein túl bírálták az állatok elhelyezését, tartását és bemutatásuk módszereit is, folyamatosan számon kérve a szakszerűséget. A *Budapesti Hírlap* 1925-ben nosztalgikus cikkekkkel jelentkezett, ahol a kritikák mellett mindig megemlékeztek Lendl Adolf kitűnő igazgatásáról, szakértelméről, tudományos és kereskedelmi képességeiről, valamint közismert alaposágáról.⁶⁰ A panaszos hangok természetesen a városvezetéshez is eljutottak. Foglalkoztak is a kérdéssel, de a megvalósítás és a hozzá elengedhetetlen pénz hiányzott. Annak ellenére, hogy az állatkert folyamatos deficittel üzemelt, mindig megszavazták a közgyűlésen a működéshez szükséges összegeket.⁶¹ A sokat hangoztatott deficit ügyével kapcsolatban Berczel Jenő, a városgazdasági ügyosztály vezető tanácsnok többször felhívta a törvényhatósági bizottság figyelmét arra, hogy az állat- és növénykert a megnyitót és a rákövetkező évet nem számítva mindig is veszteséges volt. Az aktuális pénzügyi hiány szerint nem is számított kirívónak a háború alatti évekkel összevetve. Felhívta a közgyűlés tagjainak figyelmét arra, hogy a kulturális céllal üzemeltett állatkertek a világon mindenhol veszteségesek, különösen kedvezőtlen időjárás esetén. Megvédte a vezetőség azon

⁵⁷ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 50683/1929).

⁵⁸ Fővárosi Közlöny 36. (1925) 457.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Az állatkert jövő szezonja. Budapesti Hírlap, 1925. február 22. 16.; Állatvásár az Állatkertben. Budapesti Hírlap, 1925. március 29. 21.; Állatkerti hírek. Budapesti Hírlap, 1925. augusztus 30. 13.

⁶¹ Fővárosi Közlöny 36. (1925) 1103.

döntését, hogy nem emeltek a belépőárakon. Félő volt ugyanis, hogy a szegényebb néprétegek számára elérhetetlenek lettek volna az intézmény oktató, szórakoztató szolgáltatásai.⁶²

A kritikus hangok ellenére az 1925-ös év biztatóan alakult az állatkert szempontjából. A főváros pénzügyeinek rendezésekor a városligeti intézményre is gondoltak. Jelentős összeg elkülönítését szavazta meg a törvényhatósági bizottság, amelyet az állatházak, a főbejárat, a pálmaház és az akvárium tatarozására lehetett felhasználni, sőt még az állomány pótlására is jutott pénz.⁶³ Az újságok is örömmel konstatálták, hogy a városvezetés engedett szűkmarkúságából, s reményüket fejezték ki, hogy az állatkert ismét méltó lesz régi önmagához.⁶⁴ A nyár folyamán újjáalakult törvényhatósági bizottság pedig ismételten kiküldte az állat- és növénykerti bizottságot, hogy segítse az igazgatóság munkáját. Tagjai közé állatszerető és a fővárosi intézmény iránt elkötelezett képviselőket választott.⁶⁵ Az előző évhez képest a látogatók száma is jelentősen emelkedett, köszönhetően az állatállomány bővülésének, valamint a belépőárak stagnálásának.⁶⁶ A kedvező körülmények és a javuló pénzügyi feltételek sikeres kihasználásához azonban szükséges lett volna, hogy a befolyó összegekkel úgy gazdálkodjon az állatkert vezetése, hogy a régóta fennálló deficit üzemelés végre megszűnjön. A város vezetése ekkorra már kezdte belátni, hogy a sikeres működtetés egyik elengedhetetlen feltétele, hogy az intézménynek legyen végre állandó és felelős vezetője.

Pályázat az igazgatói szék betöltésére

1926-ban nyugvópontra jutott Lendl Adolf már hét éve húzódó felfüggesztési ügye. A volt igazgató ugyanis döntőbíráskodást kért önmaga fölé, melynek értelmében a főváros törvényhatósága egy háromtagú bizottságot küldött ki a kérdés tisztázására. A bírálóbizottság Lendl régi érdemeire és a főváros számára hasznos egykori munkásságára való tekintettel úgy döntött, hogy megadja elmaradt fizetését és rendezni nyugdíjigényét. Cserébe a tudós szakember visszavonta fellebbezéseit és a sajtóban megjelent nyilatkozatait.⁶⁷

⁶² Fővárosi Közlöny 36. (1925) 1168–1169., 37. (1926) 2423.; Állat- és Növénykertre felügyelő bizottság. Népszava, 1926. június 27. 10.

⁶³ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1925.04.29./822.

⁶⁴ Az állatkert jövő szezónja. Budapesti Hírlap, 1925. február 22. 16.; Állatvásár az Állatkertben. Budapesti Hírlap, 1925. március 29. 21.

⁶⁵ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1925.11.04./1415.

⁶⁶ A sajtó is jelentősen hozzájárult a látogatóközönség bevonásához. Fővárosi Közlöny 37. (1926) 2423.

⁶⁷ Lendl Adolf nyugdíjat kap. Népszava, 1926. június 27. 10.; A mult nem tér vissza. Pesti Napló, 1926. június 27. 6.; Rendezik Lendl Adolf nyugdíjügyét. Pesti Hírlap, 1926. június 27. 14.

Augusztus elején ismét az állatkertre irányult a sajtó figyelve. Rövid időre elcsendesedtek a kritikus hangok, és főként a dicső múltra való emlékezés került előtérbe. A lapok megemlékeztek a városligeti intézmény elmúlt 60 évéről, valamint egykori alapítóiról, jelentősebb igazgatóiról. A látogatókat augusztus 9-én olcsó belépővel, mesedélutánnal, zenével, este pedig ünnepi díszkivilágítással és hangversenyyel várta a kert.⁶⁸

A sikeres születésnap ünnepség után azonban az év végén ismét napirendre került az üresen álló állatkerti igazgatói szék körüli vita. A kérdés rendezése két okból nem tűrt halasztást: egyfelől elérkezett az esedékes hat évenkénti általános tisztújítás a főváros apparátusában, ami után sort kerítettek az üresen álló tiszti állások betöltésére is.⁶⁹ Másfelől a biológus szakma is erős nyomást gyakorolt a tanácsra, hogy sürgősen állítson megfelelő szakembert a főváros egyik legfontosabb kulturális intézménye élére. A sietségnek komoly okai voltak, hiszen már javában készültek a X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszusra, amit Budapest rendezett 1927 szeptemberében, s az eseményre több száz szakembert vártak a világ minden részéről. A Magyar Természettudományi Társulat kifejezte komoly aggodalmát, hogy a „magyar zoológiai kultúra magas fokának dokumentálására alkalmas intézmény” vezetése nem elég szakszerű.⁷⁰ Ennek szellemében több lapban is a témára fókuszáló cikkek jelentek meg. Támadták az intézmény kulturális programbeli hiányosságait, figyelmeztették a városvezetőket, hogy a jelenlegi szakember nélküli vezetés az állatkert pusztulásához vezethet, sőt a magyar „kulturflény” hírnevére is szégyent hozhat. Emlékeztették az olvasóközönséget, hogy a világ minden jelentősebb állatkertje élén képzett, rátermett zoológus áll, aki biztosítja a sokszínű intézmény sikeres és nyereséges működését.⁷¹ Ismerték és hangoztatták az állatkerti szabályzat azon előírásait, amelyek szerint az állat- és növénykerti igazgatótól meg kell követelni a főiskolai oklevelet, szakirodalmi működést, legalább két élő, nyugat európai nyelvnek ismeretét és az intézmény

⁶⁸ A hatvanéves budapesti állatkert. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 4. 13.; Az állatkert 60 éves jubileuma. Budapesti Hírlap, 1926. augusztus 4. 5.; Az Állatkert hatvan éves jubileuma. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 10. 10.; Magyar Távirati Iroda Hírchívuma 1920–1945. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>, letöltés 2015. márc. 1. (a továbbiakban: MTI Hírkiadás) 1926. augusztus 3. 7.

⁶⁹ Legutóbb 1920 szeptemberében indult a tisztújítási hullám. A polgármester megválasztását az alpolgármesterek követte, majd december végéig a többi tiszti állást is betöltötték. Budapest Főváros Levéltára IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai (1873–1930). Tanácsi Ügyosztályok központi irattára (1873–1929) I. 97866/1926 (a továbbiakban BFL IV. 1407. b. és az iktatószám).

⁷⁰ Állattani Közlemények 23. (1926) 217–216.; Természettudományi Közöny 59. (1927) 59.

⁷¹ Hogyan állítható az Állatkert a kultúra szolgálatába? Pesti Hírlap, 1926. november 11. 9.; Sürgősen be kell tölteni az Állatkert igazgatói állását! Budapesti Hírlap, 1926. november 12. 16.; Pályázat az igazgatói állásokra. Pesti Hírlap, 1926. november 12. 15.

céljának megfelelő gyakorlati szakképzettséget.⁷² A biológusoknak jelöltjük is volt a posztra, amit a főváros tudomására is hoztak: Szabó-Patay Józsefet, a Nemzeti Múzeum állattárának vezetőjét – aki egyben a Természettudományi Társulat másodtitkára is volt – tartották alkalmasnak a nehéz, de fontos feladatra.⁷³

A tanács által megválasztandó tisztviselői állásokra a nyilvános pályázatot Sipőcz Jenő polgármester 1926. november 28-án írta ki, s a 233 meghirdetett pozíció között ott volt az állat- és növénykerti igazgatói állás is. A kihirdetett pályázat tartalmazta az állatkert szabályzatának megfelelő feltételeket az igazgatói szék elnyerésére.⁷⁴ Hamarosan kiderült, hogy a hét éve üresen hagyott állásért a háttérben komoly harcok indultak meg. A határidő lejárta után az adminisztrációt végző elnöki ügyosztály rövidesen kiadta nyomtatásban az összes pályázó nevét, alapadatait, valamint az eddigi szolgálati érdemeiket tartalmazó kimutatást. A kiadvány több mint 1300 nevet tartalmazott, köztük azt a kilenc jelentkezőt, akik az állatkerti igazgatói állásért szálltak harcba.⁷⁵

Az első helyen, mint belső pályázó, az aligazgató, Hilbert Rezső neve állt. Ennek ismeretében érthető, hogy az aligazgatói állást, amire heten jelentkeztek, miért hirdették meg az igazgatóival egyetemben. Az állatkert akkori vezetője gyógyszerészeti oklevéllel, és államszámviteli vizsgával rendelkezett. A több mint 37 éves tapasztalattal rendelkező egykori számtanácsos végigjárta a gazdasági szakma ranglétráját. A szintén fővárosi állással rendelkező 35 éves Kieselbach Gyula a Vegyészeti Intézetnél lévő munkahelyét kívánta felcserélni az igazgatóira. A vegytanból és természetrajzból tanári oklevelet szerző pályázó hét évet a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán adjunktusként oktatott. A szintén 35 éves külső pályázó, Éhik Gyula a Magyar Nemzeti Múzeum állattárában dolgozott, mint az emlős gyűjtemény kezelője. A pályázók között volt Éhik állattári volt kollégája Greschik Jenő is, aki szakdjánokként az ottani morfológiai laboratóriumot vezette, később ornitológusként a Magyar Királyi Madártani Intézetből ment az előző évben nyugdíjba. A szintén nyugdíjas 45 éves geológus Kormos

⁷² Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. III. 17. §. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861. Azt a kitétel, hogy szerződéssel is lehet igazgatót kinevezni, nem említik. Uo. III. 23. §.

⁷³ A neves állatbarát a balatoni biológiai állomás létrehozásával, szervező képességéről is meggyőzte a szakmát. Hogyan állítható az Állatkert a kultúra szolgálatába? Pesti Hírlap, 1926. november 11. 9.; Sürgősen be kell tölteni az Állatkert igazgatói állását! Budapesti Hírlap, 1926. november 12. 16.

⁷⁴ Fővárosi Közlöny 37. (1926) 2319.; Kiírták a tanácsi választásokat. Budapesti Hírlap, 1926. december 2. 13.

⁷⁵ Kimutatás az üresedésben lévő és az üres állásoknak fokozatos előléptetése útján való betöltése esetén megüresedő közigazgatási tisztí állásra pályázókról. Budapest, 1926. december 13. A tanácsi I. (elnöki) ügyosztály (a továbbiakban: Kimutatás 1927). Bp. 1927. A Pesti Napló tévesen 255 oldalas vaskos füzetből számolt be, a valóságban a kiadvány 155 oldal. Ezeröttszáz pályáznak a 233 városi állásra. Pesti Napló, 1927. január 16. 24.

Tivadar először a Tudományegyetem Földrajz tanszékének tanársegéde volt, majd a Magyar Királyi Földtani Intézetnél lett osztályvezető geológus. Kubinyi Arisztid egykori huszárszázados az igazgatói mellett az állat- és növénykerti aligazgatói, felügyelői és főtisztai állást is megpályázta, de mivel okmányokat nem küldött, így keveset tudni róla. Leidenfrost Gyula főiskolai tanár és halbiológus a jövő nemzedék biológiai oktatásából vállalt oroszlánrészt, akárcsak kollégája Méhes Gyula egyetemi magántanár. Ő középiskolában tanított természetrajzot, valamint földrajzot is. Szabó-Patay József, aki ekkor már 16 éve a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatában állt, a biológus szakma krémjéhez tartozott.⁷⁶ Összességében megállapítható – Kubinyi Arisztid komolytalan és Hilbert Rezső meglepő pályázatát nem számítva⁷⁷ –, hogy doktori címmel rendelkező, képzett és elismert szakemberek jelentkeztek állatkerti igazgatónak.⁷⁸ Legtöbbjük tanárként is dolgozott, publikációs tevékenységük elismerésre méltó volt, viszont többségük elméleti szakembernek számított.⁷⁹ Hárman a Magyar Nemzeti Múzeum szakembergárdáját képviselték, de volt köztük vegyész, halbiológus, ornitológus, parazitológus és geológus is. Jelölt tehát volt bőven, már csak a tanácsnak kellett döntést hoznia.

Az igazgató kiválasztását eredetileg decemberre tervezték, de munkatorlódás miatt hamarosan elhalasztották a következő év januárjának második hetére. Végül az egyik alpolgármester külföldi útja miatt csak 1927. január 31-én tartották meg a kérdéssel foglalkozó ülést.⁸⁰ A székesfőváros tanácsa ekkor lebonyolította a szavazást és három kivétellel minden meghirdetett állást betöltött.⁸¹ Az állatkerti pozíciók kérdése is a 14 tagú tanács elé került. A tisztai állásra egyhangú döntéssel Szombath Lászlót nevezték ki. A többi állás betöltését, köztük az igazgatóit, azonban függőben hagyták.⁸² A szakma sajnálkozással, a közvélemény, de

⁷⁶ Kimutatás 1927. 109.; A fővárosi pályázatok. Budapesti Hírlap, 1926. december 31. 10.

⁷⁷ Az aligazgató előrelépési ambícióit sem a sajtó, sem az illetékes ügyosztály nem jelezte előre. Szidnainé szerint Hilbert vonakodott elvállalni annak idején a vezetői teendők ideiglenes ellátását, és már 1926–27-ben tervezte nyugdíjba vonulását, amit csakis Budapest főpolgármesterének kérésére halasztott el. *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 72. 83.

⁷⁸ A Tudományegyetemen (1921/1922-es tanévtől Budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem) a Természettudományi Kar 1949-ben vált önállóvá. Lásd Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig. Szerk. Molnár László – Zsidi Vilmos. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 2.) Bp. 2006. 34.

⁷⁹ Hilbert aligazgatót nem számítva az átlagéletkor 40 év alatt volt.

⁸⁰ A fővárosi pályázatok. Budapesti Hírlap, 1926. december 31. 10.; Folkusházy alpolgármester hazaérkezése után lesznek a tanácsi választások. Budapesti Hírlap, 1927. január 19. 10.

⁸¹ 230 megüresedett tisztviselői állást töltött be hétfőn a főváros tanácsa. Pesti Napló, 1927. február 1. 10.

⁸² BFL IV. 1407. b. I. 7918/1926 (I. 5029/1927).

maguk a törvényhatósági bizottság tagjai is értetlenül fogadták a végeredményt.⁸³ A polgármester, az alpolgármesterek és a tanácsnokok előzetesen alaposan megvitatták a kérdést, és döntésükhöz konzekvensen tartották magukat a későbbiekben is.⁸⁴ Mivel azonban a tanács elhatározásának okairól nem tájékoztatta a nyilvánosságot, az igazgatói szék körüli viták és találgatások tovább folytatódtak.

Függőben az állatkerti igazgatói állás

A tanács ülései zártak voltak, tagjainak titoktartási kötelezettséget írtak elő.⁸⁵ A meghirdetett állások betöltésével foglalkozó I. (elnöki) ügyosztály már 1927. január 14-én felkérte dr. Berczel Jenőt, a városgazdasági ügyosztály vezetőjét, hogy sürgősen tegyen javaslatot az állat- és növénykerti tiszti pozíciókra a beérkezett pályázatok függvényében. A XI. ügyosztályt vezető tanácsnoknak volt két hete, hogy válaszát megfontolja, a jelölteknek utána nézzen, tanácskozzon az állatkert felügyelőbizottságával, valamint a városligeti intézmény vezetőségével. Az ügyvel kapcsolatos észrevételeit és javaslatát Berczel Jenő 1927. január 28-án küldte meg a választást előkészítő ügyosztálynak.⁸⁶ Válaszában a tiszti állásra Szombath Lászlót, a már az állatkertnek dolgozó havidíjas kisegítő felügyelőt javasolta megválasztani, amit a tanács is elfogadott.⁸⁷ Az állat- és növénykerti igazgató személyére azonban nem tett javaslatot, mivel a pályázók közül senkit sem talált alkalmasnak a pozíció betöltésére. Kubinyi Arisztid lehetőségét azonnal kizárta, Hilbert Rezső aligazgatóval szemben a főiskolai végzettség és a publikációs tevékenység hiányát kifogásolta, és úgy gondolta, hogy „törődöttsége miatt nem fejthet ki mint igazgató szélesebb körű működést, mint amelyet aligazgatóként amúgy kifejt.”⁸⁸ A többi jelöltről ugyan elismerte, hogy érdemes tudósok, tanárok és sokat tettek a természettudományok népszerűsítéséért, de „eddig egyik pályázó sincs vagy volt oly állásban, amely állásban az állat- és növénykerthez hasonló különleges intézménynek adminisztrálásához való rátermettségét különösebben beigazolhatta volna.”⁸⁹ Berczel szerint ugyanis „Az állat- és növénykert tudományos intézmény ugyan,

⁸³ A Magyar Természettudományi Társulat Állattani Szakosztálya már előre vizionálta a Magyarországról kialakult kedvezőtlen képet az állatkert szakszerűtlen vezetése miatt. A X. Nemzetközi Állattani Kongresszusra 176 vendég jelentkezett külföldről. Állattani Közlemények 23. (1926) 208. A félelmek végül nem váltak valóra a kongresszus szeptemberben sikeresen lezajlott. *Soós Lajos: A budapesti X-ik nemzetközi zoológiai kongresszus. Állattani közlemények 24. (1927) 184–186.*

⁸⁴ BFL IV. 1407. b. I. 7918/1926.

⁸⁵ *Egyed István: Budapest önkormányzata. Statisztikai Közlemények. Szerk. Illyefalvi I. Lajos. 78. 3. sz. Bp. 1935. 28.*

⁸⁶ BFL IV. 1407. b. I. 7918/1926 (I. 5029/1927).

⁸⁷ BFL IV. 1407. b. I. 7918/1926.

⁸⁸ BFL IV. 1407. b. I. 7918/1926 (I. 5029/1927).

⁸⁹ Uo.

de nem oly kizárólagos értelemben, mint amilyen például egy biológiai állomás vagy zoológiai kísérleti telep, hanem élő állatoknak és növényeknek tára, amelyet bizonyos vezetői és nem csekély kereskedelmi érzékkel is kell vezetni. Félni lehet tehát, hogy ha a tekintetes Tanács külső tudós emberrel tölti be az igazgatói állást, bizonyos idő múlva kiderül, hogy az igazgató tudós ember ugyan, de az intézmény igazgatásához, a nagyszámu személyzet fegyelmzéséhez, az intézményhez kapcsolódó üzleti érdekekhez, bérlemények hasznosításához stb. nincs megfelelő képzettsége, rátermettsége, illetve hajlama. Ezeknél fogva nem vagyok abban a helyzetben, hogy az állat- és növénykerti igazgatói állásnak bármely pályázóval való betöltése iránt nyugodt lélekkel javaslatot tehessek.”⁹⁰

Az állat- és növénykertért felelős ügyosztály irányítójának érvelése tömör, lényegre törő és közérthető, mégis volt benne megkérdőjelezhető állítás. Az a kijelentés, hogy Hilbert Rezső meglévő munkaköréből adódó elfoglaltsága miatt nem ér rá a vezetői teendők ellátására, több oldalról is kifogásolható volt. Egyfelől már hét éve vezette az intézményt, másfelől éppen azért hirdették meg az igazgatói állást, hogy Hilbert előléptetése esetén feladatait megfelelő szakember vegye át.⁹¹ Berczel Jenő nem említette a tanácsnak, hogy a vezetői székét ideiglenesen is be lehetne tölteni meghívással, vagy az állatkert Szervezési Szabályrendeletében szereplő 23. §. értelmében szerződtetni is lehetne az új igazgatót, s így Hilbert Rezső szerződtetésével áthidalhatták volna az előírt követelmények hiányát,⁹² vagy más jelölt megbízott igazgatóként való működtetése úgy csitította volna el a közvéleményt és a zoológus szakmát, hogy közben a főváros sem köteleződik el véglegesen. (Lendl Adolf esetében is ez történt korábban, hiszen a minden szempontból alkalmasnak tartott egykori igazgató sem felelt meg teljes mértékben az előírásoknak.)⁹³ Szembetűnő az ellentmondás, ami az állatkert igazgatójának szakmai követelményei és a ténylegesen elvárt képességei között húzódott. Míg ugyanis a feltételek erősen elméleti jellegűek voltak, amelyek magas

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Az igazgató eredetileg leginkább a gazdasági folyamatokra felügyelt, de az igazgató munkakörébe utalt ügyek intézésében is részt vett, a vezetőt távolléte esetén ő helyettesítette. Lendl felfüggesztése óta az igazgató-hivatalt, és ezen keresztül az egész állatkertet a városvezetés és a nyilvánosság előtt is Hilbert képviselte. Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. III. 13-14. §. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861. Az igazgatói állásra heten jelentkeztek, ebből hárman már az állatkert irodái alkalmazottai voltak. Köztük volt Seiff Károly adóhivatali főtiszt, aki később 1930 elején nyerte el az igazgatói állást. Kimutatás 1927. 110.; Fővárosi Közöny 41. (1930) 223–224.

⁹² Hilbert szerződtetése ellen előrehaladott kora szólt, és az, hogy a 23. §. szerint ez esetben a törvényhatósági bizottság jóváhagyására lett volna szükség, ami a közgyűlésnek az állatkerttel kapcsolatos elégedetlensége miatt kétséges volt. Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertjének szervezetéről. III. 23. §. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

⁹³ Az egyetemi magántanár nem rendelkezett az előírásban szereplő idegen nyelvi követelményekkel. BFL IV. 1420. m. Lendl Adolf.

iskolázottságot igényeltek, addig a XI. ügyosztály vezetőjének elvárásai szinte csak gyakorlati készségekre szorítkoztak. A jelöltekkel szemben így olyan sokrétű elvárás fogalmazódott meg, aminek eleve csak kevesen felelhettek meg.

Az 1927. január 31-én Sipőcz Jenő polgármester elnöklete alatt összeülő tanács, amikor az állat- és növénykerti tisztai állásokról való döntéshez jutott, meghallgatta az intézményért felelős ügyosztály vezetőjének előterjesztett javaslatát. A testület a tanácsnok érveinek elfogadásával egyhangúan határozott, és csak a tisztai pozíciót töltötte be, a többi állásról való döntést függőben hagyta.⁹⁴ Berczel Jenőnek tehát sikerült meggyőznie a tanácsot arról, hogy az ő elgondolását támogassák, sőt az ülésen szintén jelen lévő tanácsnok társára, későbbi utódjára is mély benyomást tett érvelése. A városgazdasági ügyosztály vezetését néhány hónap múlva átvevő Édes Endre követte elődje koncepcióját az állatkerti igazgató kiválasztása tekintetében. A záporozó kritikák ellenére türelmesen várta, hogy jelentkezzen a megfelelő gyakorlati szakember.⁹⁵

Időközben két újabb név is felmerült a városligeti intézmény vezetésével kapcsolatban. Raitsits Emil állatorvos és Kittenberger Kálmán, a híres vadász is szívesen elvállalta volna a megtisztelő pozíciót. Erős állatkerti kapcsolataikra támaszkodva számíthattak arra, hogy a pályáztatás mellőzésével közvetlenül meghívást kapnak az intézmény igazgatói székébe. Raitsits Emil, az Állatorvosi Főiskola tanára a városligeti intézmény állatorvosi teendőit látta el korábban. Hatalmas publikációs tevékenységet mutatott fel, és 1914 óta szerkesztette az állatkert folyóiratát, *A Természetet*. A magyar kutyafajták tanulmányozásában, tenyésztésében, valamint népszerűsítésében oroszánrészt vállalt, de a Földművelésügyi Minisztériummal is együttműködött egy előadás-sorozat megszervezésében. A neves állatorvos nemcsak rengeteg szállal kötődött a városligeti intézményhez, de a közgyűlés által kiküldött állat- és növénykerti bizottság támogatását is elnyerte az igazgatói székhez fűződő terveihez.⁹⁶ A másik jelölt Kittenberger Kálmán, a korszak egyik leghíresebb vadásza, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjtője, 1912-ben 120 élő állattal járult hozzá az éppen megnyitni készülő állatkert gyűjteményéhez. Kitűnő zoológiai megfigyelőnek, írónak tartották, s 1920-tól ő szerkesztette a *Nimród* című vadászlapot. Emellett együtt vadászott híres vadászokkal, többek között Horthy Jenővel, a kormányzó öccsével is.⁹⁷

⁹⁴ BFL IV. 1407. b. I. 7918/1926 (I. 5029/1927).

⁹⁵ BFL IV. 1420. m. Édes Endre.

⁹⁶ *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 72.; *Fülöp Éva Mária*: Raitsits Emil (1882–1934). In: Magyar Agrártörténeti életrajzok R-ZS. Szerk. Für Lajos – Pintér János. Bp. 1989. 16–18.; Az állatkert új igazgatója. Népszava, 1929. július 7. 21.

⁹⁷ *Kovács Zs.*: KalandóZoo i. m. 73.; *Majtényi Gy.*: K-vonal i. m. 90–92.; *Kotlár Károly*: Kittenberger Kálmán (1881–1958). In: Magyar Agrártörténeti életrajzok I-P. Szerk.: Für Lajos – Pintér János. Bp. 1988. 176–180.

Édes Endre, a XI. ügyosztály vezetője annak ellenére sem döntött egyik jelölt mellett sem, hogy az állatkert szakszerűtlen vezetésére és tetemes veszteségére egyre több panasz érkezett. Alig ült el a tisztújítás protekciót emlegető utözöngéje, máris újabb kritikák fogalmazódtak meg a városligeti intézmény kezelésével kapcsolatban.⁹⁸ Az év elején még sikeresen lebonyolították az állatkerti vendéglők és a kávéház bérletének meghosszabbítását, de az előző évben megkezdett mádártelelő és munkáslakóházak építése során a sokadik hiteltüллés miatt újabb botrányos felszólalások hangzottak el a közgyűlés előtt.⁹⁹ A pénzügyi bizottság a megnövekedett költségek és szabálytalanságok kivizsgálására az ügyre koncentráló külön bizottság felállítását kezdeményezte.¹⁰⁰ Az állatkertet felügyelő bizottság is vizsgálatot indított, a közgyűlés előtt pedig Angyalfi Sándor törvényhatósági bizottsági tag a tervezés hiányát, a szakértelem alacsony voltát jelölte meg a kialakult helyzet okaként.¹⁰¹ Stern Sándor, az Egyesült Szabadelvű Párt képviselője a főváros üzeminek költségvetési vitájánál a városligeti kulturális intézménynek is nekitámadt, kritizálva annak pénzügyi deficitét. A vállalkozó szerint „vagy meg kell ezt organizálni úgy, hogy pezsdülő életet vigyünk bele és rentabilitást mutasson, vagy pedig ki kell adni bérbe.”¹⁰²

1928-ban is jelentős összegeket kellett áldoznia a fővárosnak a kert felmerülő pluszköltségeire. A 6200 négyzetméternyi állatkerti tó aljzata meglazult, s áteresztette a vizet, ami jelentősen megnövelte a fogyasztást, ráadásul az elöregedett szivattyú is cserére szorult.¹⁰³ Az állatkerthez tartozó cirkusz helyreállításáról is meg kellett győzni a törvényhatósági bizottságot, majd az előző évi zárszámadás megvitatásakor ismét előkerült az állatkert költségvetési deficitének ügye.¹⁰⁴ Éber Antal párton kívüli képviselő az egyik jobboldali újságban megjelent cikkből idézett a közgyűlés előtt, amely a városligeti intézmény gazdálkodását és vezetését kritizálta. „Örökös deficittel bajlódik a fővárosnak ez a gyönyörű intézménye, amelyet a hozzá nem értés a legsiralmasabb sorsba taszított. A főváros az ősszel akar intézkedni aziránt [...] hogy megfelelő kezekbe tegye le az Állatkert vezetését, úgyhogy a legjobb esetben csak a jövő szezonnal kezdetére lehet remélni azt, hogy az Állatkert helyzetében némi javulás áll be.”¹⁰⁵ A jóslat azonban nem vált valóra, hiszen sem

⁹⁸ A Pesti Napló szerint a választások a protekcióról szóltak. 230 megüresedett tisztviselői állást töltött be hétfőn a főváros tanácsa. Pesti Napló, 1927. február 1. 10.

⁹⁹ Fővárosi Közlöny 38. (1927) 199–202.; Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1927.07.01./1066., 1927.12.21./1762.

¹⁰⁰ Fővárosi Közlöny 38. (1927) 1838., 1878.

¹⁰¹ Uo. 1917–1918.

¹⁰² Uo. 1246–1247. A bérbeadás gondolata az 1907-es átvételkor is felmerült, de akkor is elvetésre került. *Perczel O.*: A Budapesti Állatkert újjáépítése i. m. 221.

¹⁰³ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1928.07.04./965.; Fővárosi Közlöny 39. (1928) 1751.

¹⁰⁴ Fővárosi Közlöny 39. (1928) 3054.

¹⁰⁵ Uo. 1492.

összel, sem az év végén nem rendezték az intézmény vezetésének kérdését, pedig az Hilbert Rezső közelgő nyugdíjazása miatt ismét időszerűvé vált.¹⁰⁶

Nadler Herbert pályázata

Nadler Herbert 1928. június 1-jén nyújtotta be pályázatát az állat- és növénykert igazgatói állására.¹⁰⁷ Beküldött önéletrajza több pontban is megfelelt Berczel Jenő korábban megfogalmazott elvárásainak. Az ekkor már neves vadászati szakíró pályázatában úgy mutatkozott be, hogy a természet iránti szeretetére helyezte a hangsúlyt. Önéletrajza három jól elkülönülő részre tagolódik.

Az első részből megtudhatjuk, hogy a 45 éves, budapesti születésű, gimnáziumi érettségivel rendelkező Nadler Herbert termény-nagykereskedő édesapjától örökölte a természet szeretetét.¹⁰⁸ Gyermekkorában minden lehetséges helyen valamilyen állatot tartott, tenyésztett. Családi hatásra egy esztendő t járt a rajztanárképzőre, ahol főként tájfestéssel foglalkozott.¹⁰⁹

Az eddig megszerzett ismeretek minden bizonnyal nem keltették fel Édes Endre tanácsnok figyelmét, de a később leírtak annál érdekesebbek lehetnek számára. Nadler ugyanis így ír a főiskola elhagyása¹¹⁰ utáni időkről: „[...] 20 éves koromban egy dunántúli nagybirtokra kerültem, mint gazdatiszt. A vas- és zalamegyei 4000 holdas gróf Batthyány uradalmakban 13 esztendő t töltöttem előbb mint uradalmi ellenőr, majd mint számtartó és végül mint jószágigazgató és az erdő- és mezőgazdaság legfőbb vezetője. Ott teljesen szívem vágyainak és nagy szenvedélyemnek élhettem, mert amellet, hogy az uradalmaknak minden gazdasági, állattenyésztési, növénytermelési, kertészeti, szőlészeti, kereskedelmi, építészeti stb. ügyét vezettem és intéztem, elég időm maradt a saját fajbaromfi telepem és ebtenyészetem gondozása mellett a vadászat gyakorlás közben a vadon

¹⁰⁶ A Budapesti Hírlap tévesen úgy nyilatkozott, hogy december 31-én ki fogják írni az igazgatói állásra a nyilvános pályázatot. Betöltik az Állatkert az Állatkert igazgatói állását. Budapesti Hírlap, 1928. november 18. 22.

¹⁰⁷ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938. Curriculum vitae. Önéletrajzának jelentős részét (átírva egyes szám harmadik személybe) későbbi kinevezése alkalmával az állat- és növénykert lapja, A Természet is leköszölte. Természet 25. (1929) 143–144.

¹⁰⁸ Érettségi bizonyítványa alapján nem volt kiemelkedő tanuló, de záróvizsgákon látványosan jobban teljesített, mint év közben. Természetanból jó, természetrajzból viszont elégséges volt. Ekkor még úgy tudták, hogy zenei pályára lép. BFL VI. 502. d. IlkerEKFG. 1901.1.05.06.20. 0013108 Nadler Herbert 1901. Budapest II. Kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium érettségi anyakönyvei.

¹⁰⁹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938. Curriculum vitae. Nagybátyja, Nadler Róbert a korszak egyik leghíresebb festője, képzőművésze volt, aki többször is dolgozott a fővárosnak. *Nadler Palma*: Nádler Róbert 1858–1938. Élete és művészete 13 táblával. A m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai. Igazgató: Gerevich Tibor 76. Bp. 1942. 6–39.

¹¹⁰ Nadler úgy nyilatkozik, hogy a főiskolát a természet iránti szüntelen vágy miatt hagyta el. Kotlár Károly azt írja, hogy még két évig jogot tanult a fiatal tájképfestő. *Kotlár K.*: Nadler Herbert i. m. 592.

élő állatok megfigyelésére és megismerésére. Az uradalmi erdőkben, mezőkön és a környékbéli bérelt vadászterületeken minta-vadászgazdaságot létesítettem. Így mint autodidacta lettem erdészeti, mezőgazdasági, állattenyésztési, vadászati és zoológiai téren szakember.¹¹¹

A curriculum vitae harmadik szakasza már élete azon részéről szól, amely a vadászat köré szerveződött. Kifejti, hogy vadászatai során az állatvilág megfigyelésével is foglalkozott, és a vadászati szakirodalomban nemcsak járatos, hanem maga is régóta publikál a témában. Büszkélkedik másfél éve megjelent könyve sikerével, valamint azzal, hogy tevékenyen részt vesz a vadászat és vadgazdálkodás szervezeti fejlesztésében, tudományos népszerűsítésében. „Négy éve ügyvezető alelnöke vagyok a Nemzeti Vadászati Védegyletnek, melynek elnöke gróf Ráday Gedeon. Ebben a minőségemben közvetve tanácsadója vagyok a földmivelésügyi minisztérium vadászati osztályának és évről-évre rendezem a Védegyletnek ugy vadászati, mint művészeti és anyagi szempontokból nagysikerű vadászati kiállításait.”¹¹² Magas szinten beszélt angolul és németül, és hangsúlyozta, hogy nem anyagi megfontolások vezérelték az állás megpályázásához.¹¹³ Záró soraiban rámutatott arra, hogy élete végéig állattannal akar foglalkozni, és tudásával, tapasztalataival szülővárosát, hazáját, és a közérdeket kívánja szolgálni.¹¹⁴

Nadler Herbert pályázatából egyértelműen kiderült, hogy a jelölt mindegyik előtti gyakorlati ember, aki vezetői képességekkel is rendelkezik, precíz, az

¹¹¹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938. Curriculum vitae. Nadler Herbert munkájával nemcsak elégedett volt gróf Batthyány Ervin, hanem teljes mértékben megbízott benne. Erről tanúskodik egy 1904-ben kelt meghatalmazás a gróftól, amiben Nadlernek tulajdonképpen teljesen szabad kezét ad a birtok ügyeivel kapcsolatban. Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye. Nadler Herbert hagyatéka. A vadászati szakíróként ismert igazgató ötdoboznyi irathagyatéka a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének része. A rendezetlen iratanyag az állatkerti időszakra nem tartalmaz használható anyagot. Nadler vadásznaplói, jegyzetei, személyes és hivatalos levelezései viszont számos életrajzi adalékot nyújtanak. A szakma részére értékes lehet az itt található trófeakiállítási és agancsbírálati anyag, valamint a Vadászati Védegylet 1926–1944 közötti dokumentumai, mely egyesületnek az egykori állatkerti vezető ügyvezető alelnöke volt. A hagyatéknélküli tárgyszavazást, illetve a sorszámozást, ezért a következőképpen fogok rá hivatkozni: MTM Nadler hagyatéka.

¹¹² BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938-I. Curriculum vitae.

¹¹³ Németül már fiatalon is kitűnően beszélt, jelesre érettségizett. BFL VI. 502. d. IIkerEKFG. 1901.1.05.06.20. 0013108 Nadler Herbert 1901. Hagyatékában nagy számban található angol és német nyelvű magán és hivatalos levelezés is. Nadler a birtok felosztásakor jelentős végkielégítést kapott, emellett ingatlan és pénzügyi befektetésekkel is foglalkozott. Bögötei munkája után magánzóként tevékenykedett, anyagi szempontok nem vezérelték. Ezt bizonyítja, hogy mindig elfogadta igazgatói fizetésének módosításait, még akkor is, amikor ez szerződésével ellentétesen hátrányosan érintette. BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (16088/1938). MTM Nadler hagyatéka.

¹¹⁴ Nadler önéletrajzából kihagyta a bögötei reformiskola alapításában játszott szerepét. Gróf Batthyány Ervin anarchista/szindikalista nézeteit gazdasztizje is vallotta, részt vett a szabadelvű iskola nyitása körüli sajtóvitában, sőt tanított is az intézményben. Ő szerkesztette az irányzat gondolatait terjesztő Testvériség című folyóiratot. BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 105.114/1931).; *Kotlár K.*: Nadler Herbert i. m. 592.; A mozgalom később a szociáldemokratákkal is szembekerült. A szindikalisták. *Pesti Hírlap*, 1908. március 4. 10.

adminisztrációs munkában jártas, emellett irodalmi ambíciói is vannak. Igaz ugyan, hogy nem rendelkezett az előírásban szereplő főiskolai végzettséggel, de Édes Endre, az állatkertért felelős ügyosztály irányítója bizalmat szavazott neki és Nadler Herbertet ajánlotta az igazgatói székbe, amikor ismét naprendre került az állás betöltésének kérdése.¹¹⁵

Ideiglenes kinevezés

Hilbert Rezső 1928. év végi nyugdíjba vonulásának híre ismét ráirányította a figyelmet az állatkert igazgatásának kérdésére. (A nyugalomba vonult aligazgató napijegyesként továbbra is vezette a kert ügyeit.) 1929 márciusában Klár Zoltán, a Kossuth Párt képviselője a közgyűlésen interpellációt nyújtott be „Az Állatkert válsága” címen,¹¹⁶ de a legnagyobb fővárosi párt, a Keresztény Községi Párt értekezletén is sürgették az igazgatói állás betöltését. Utóbbi jelöltje az 1926-ban már pályázott Méhes Gyula volt.¹¹⁷ Az állat- és növénykerti bizottság is összeült az állatkert aktuális dolgainak megtárgyalására. A rendkívül hideg tél ugyanis újabb költségeket okozott az intézménynek, és a deficit továbbra sem csökkent. Gonda Béla bizottsági tag a jelentős veszteséget az igazgató hiányának tulajdonította, és javasolta, hogy külön ülésen foglalkozzanak az új vezető személyének kijelölésével. Bresztovszky Ede pedig azzal az ötlettel állt elő, hogy kérjenek állami segítséget a kert fenntartásához.¹¹⁸

Édes Endre az események hatására rászánta magát arra, hogy az állat- és növénykerti igazgatói állás betöltését kérje a polgármestertől. Sipőcz Jenőt 1929. április 8-ai előterjesztésében tájékoztatta, hogy Hilbert Rezső aligazgató nyugdíjba vonult, és így nincs felelős vezetője az intézménynek. Aláhúzta, hogy az 1919 augusztusa óta fennálló igazgatóhiánynak már eddig is voltak káros hatásai, a következő szezon pedig már biztosan nagyon megsínylené, ha továbbra is nélkülözné az állatkert az egységes központi vezetést. Kérte, hogy akár választás, akár meghívás, akár kirendelés útján, de feltétlenül bízson meg valakit a vezetéssel.¹¹⁹ A Sipőcz Jenő által 1929. május 17-én kiírt nyilvános pályázatban felsorolt betöltendő állások között azonban továbbra sem szerepelt az állatkerti igazgatói,

¹¹⁵ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 088816/1929).

¹¹⁶ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1929.03.20./376.; Fővárosi Közlöny 40. (1929) 628.

¹¹⁷ Méhes Gyula egyetemi magántanár keresztnevét mind a Magyar Országos Tudósító, mind a Budapesti Hírlap tévesen Lajosnak írta. Magyar Országos Tudósító. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/..%5CPages%5CPDFdbrol1.html>, letöltés 2015. márc. 1. (a továbbiakban: MTI MOT hírek) 1929. március 19. 15.; A Keresztény Községi Párt értekezlete. Budapesti Hírlap, 1929. március 20. 9.

¹¹⁸ MTI MOT hírek 1929. március 20. 11–12.

¹¹⁹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 50683/1929).

miközben az aligazgatói, felügyelői, főtishti, és egy tisztí pozíció igen.¹²⁰ A lépés értetlenséget váltott ki az állat- és növénykerti bizottság tagjai körében, és hamarosan elégedetlenségüket Édes Endre tanácsnoknak is tudomására hozták. Mivel már évek óta érthetetlenül húzódott az ügy, és a nyilvánosság körében is egyre nagyobb vitát gerjesztett, a városgazdasági ügyosztály vezetőjének fel kellett készülnie a várható támadásokra.

A híreket minden bizonnyal Nadler Herbert is figyelte, és 1929. június 3-án elhatározta, hogy személyesen Sipőcz Jenő polgármesterhez fordulva folyamodik az igazgatói megbízásért.¹²¹ Emlékeztette a polgármestert, hogy 1928-ban beküldött önéletrajzában bemutatta, hogy eddigi tapasztalatai és munkái alkalmassá teszik a fővárosi intézmény vezetésére. „Érzem magamban a hivatottságot, a rátermettséget arra, hogy a budapesti Állat- és növénykertnek vezetője, igazgatója legyek és jó lelkiismerettel, meggyőződéssel ígérem méltóságodnak, hogy megbízatásom esetén, minden tudásommal egész erőmmel, lankadatlan szorgalommal és odaadással azon leszek, hogy szülővárosomnak ezt a kultúrintézményét nemcsak hogy vezesse, hanem felvirágoztassam, sőt színvonalát állandóan emeljem. Teljesen tisztában vagyok az Állat- és Növénykert igazgatásával reám háramló feladat nagyságával és fontosságával és boldog lennék, ha életemet ezentul ennek a nemes célnak szentelhetném és ezzel szülővárosom érdekét, a tudományt és a közérdeket szolgálhatnám.”¹²² Az elismert vadászati szakíró záró soraiban nemcsak ígéretet tesz a gyors eredményekre, hanem véglegesítését is előrevetíti: „Ismételten kérem Méltóságodat, hogy az Állat- és Növénykert igazgatásával engem megbizni méltóztassék. Biztosan hiszem, sőt tudom, hogy működésemnek már első éve alatt sikerül Méltóságod és Budapest Székesfőváros Nagytekintetű Tanácsát meggyőzni arról, hogy bizalmára érdemes vagyok, úgy hogy a végleges szerződöttemnek az első esztendő, mint próbaidő leteltével, nem lesz akadálya.”¹²³ Nadler magabiztos ajánlkozásának időzítése tökéletes volt.

¹²⁰ Fővárosi Közlöny 40. (1929) 990–991.

¹²¹ Nadler így kezdi levelét: „A budapesti székesfővárosi Állat- és Növénykertben az igazgatói állás hosszabb ideje betöltetlen és ezt a székesfővárosnak ezen előkelő intézménye természetszerűleg megkívánja. Tudomásom van arról, hogy Méltóságod ezen felelős vezető nélküli állapotnak a közel jövőben véget kíván vetni és ez okból bátor vagyok Méltóságodnak, illetve a székesfőváros nagyérdemű közönségének szolgálataimat felajánlani.” BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 079705/1929). Mivel Nadler nem nevezi meg, hogy honnan, esetleg kitől szerzett tudomást az állás betöltésének aktualitásáról, forrás hiányában nem tudjuk. Az egykori jószágigazgató a Pesti Hírlap előfizetője volt. BFL XVII.1502. b. 3633/945 (22416 szám) Nadler Herbert. Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok. Budapest Székesfőváros intézményeihez, vállalataihoz kiküldött igazolóbizottságok iratainak gyűjteménye. Igazolási ügyek iratai.

¹²² BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (079705/1929).

¹²³ Uo.

Az 1929. június 12-én tartott közgyűlés több szempontból is emlékezetes maradt. Ekkor választották meg az új tiszti főügyészt, Szemethy Károlyt, és emlékeztek meg a nemrégiben elhunyt belügyminiszterről, Andrássy Gyuláról, aki Budapest díszpolgára is volt. A törvényhatósági bizottság ezen ülésén végre sikerült egy körülbelüli időpontot kicsikarni Édes Endre tanácsnokból az állatkerti igazgatói állás betöltésére vonatkozóan.¹²⁴ Az előterjesztés eredetileg állatok beszerzésére vonatkozott, ami egyrészt aktuális volt a szokatlanul hideg téli időjárás és az ebből fakadó nagyobb veszteség miatt, másrészt amúgy is esedékké vált az intézmény állatállományának kiegészítése.¹²⁵ A közgyűlés, mint mindig, hozzájárult a szükséges összeg megadásához, de Lázár Miklós független képviselő, az állat- és növénykerti bizottság tagja, megragadta az alkalmat, hogy elpanaszolja az állatkert tarthatatlan állapotát, és kérdőre vonja a felelős ügyosztályvezetőt a kialakult helyzetért.¹²⁶ A felszólaló bizottsági tag egészen messziről indítva vezet fel a problémát: „Tudjuk jól, hogy az Állatkert több mint négy millió pengőt meghaladó pénzébe került eddig a fővárosnak. Az Állatkert költségvetéséből azt is megállapíthatjuk, hogy évenként egynegyed milliónál is több pengőt kell erre az üzemre ráfizetni. Ezzel szemben nem tudjuk mi okból, annak ellenére, hogy az Állat- és Növénykerti bizottság erre ismételten előterjesztést tett és az elnöklő tanácsnok úr által ismételten felszólította a tanácsot, hogy az évek óta üreseedésben levő állatkerti igazgatói állást töltsék be, minden felszólalásunk, minden egyhangú határozatunk teljesen meddő és hiábavaló volt, mert ezekre vonatkozóan mind a mai napig semmiféle előterjesztés nem történt.” A baloldal hangos helyeslése mellett, Klár Zoltán törvényhatósági bizottsági tag tudni vélte a választ, amit be is kiabált: „Bizonyos fővadászoknak van megígérve!” Lázár Miklós a csend helyreállta után már a közelmúltra is rátért: „Az állatkert élén már évek óta egy olyan aligazgató áll, aki igen tiszteletreméltó öreg úr, de sem gyakorlati, sem szakember, ha jól tudom a gyógyszerészeti pályán volt tevékeny, mielőtt az Állatkerthez került. Jelenleg az a – mondhatnám – frivol helyzet állott elő az Állatkertben, hogy még ezt az állatkerti aligazgatót is nyugdíjazták és ő mint napidíjas vezényli tovább a fővárosnak ezt a négymillió pengőbe kerülő és évenként egynegyed millió pengős deficittel dolgozó üzemét. Mi ezt a szituációt teljesen tarthatatlannak látjuk. Tarthatatlannak látja az Állat- és Növénykerti bizottság, de azt hiszem tarthatatlannak látja az igen t. közgyűlés is. Azt a kérdést vagyok bátor tehát intézni először is a tanácsnok úrhoz, mi az oka annak, hogy hosszú évek óta nem szakember áll az Állatkert élén?” Klár Zoltán ismét bekiabálással

¹²⁴ Fővárosi Közlöny 40. (1929) 1100., 1237–1238.

¹²⁵ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1929.07.12./780.; Fővárosi Közlöny 40. (1929) 1100.

¹²⁶ A bekezdésben szereplő valamennyi idézet ugyaninnen származik. Fővárosi Közlöny 40. (1929) 1238–1239.

egészítette ki a független képviselő mondandóját: „Holott kitünő pályázók vannak!” Édes Endre megpróbált kitérő választ adni, amiben tudatta, hogy az állatkerti aligazgatói állás pályázatát alatt van, és még ebben a hónapban betöltik. Természetesen a kérdező nem fogadta el a választ, mert ő az igazgatói szék sorsára volt kíváncsi. Az ügyosztályvezető tanácsnok így kénytelen volt engedni, és elárulta, hogy „az igazgatói állás betöltésére is a legrövidebb idő alatt vagy ebben a hónapban, vagy a következő hónapban intézkedés fog történni.”

Édes Endre eltitkolta, hogy a polgármesterrel már egyeztetett a kinevezendő igazgató személyéről, sőt már négy napja fel is kérte a tanácsot, hogy tegyen előterjesztést Nadler Herbert megbízására. Az egykori jószágigazgató jól időzített és megírt levele hatására ugyanis Sipőcz Jenő és Édes Endre tanácskoztak az igazgató személyéről, és ennek eredményeként az ügyosztályvezető felkérte a tanácsot, hogy a kiválasztottról, Nadler Herbert személyéről tegyen előterjesztést a testület a polgármesterhez.¹²⁷ A polgármester és az állatkertért felelős ügyosztály vezetője azért döntöttek az ismert vadászati szakíró mellett, mert gyakorlati embert kerestek az intézmény élére, és Nadler Herbert megfelelt ennek a kritériumnak. Azt várták tőle, hogy miután évekig vezette egy 4000 holdas uradalom gazdaságát és személyzetét, a városligeti zoológiai és botanikai kertben is tegyen rendet. Sipőcz Jenő azonban nem akart egyből elköteleződni az új igazgató mellett, így csak ideiglenesen és a város szempontjából kedvező és biztonságos feltételek mellett volt hajlandó kinevezni Nadlert az állatkert vezetésére.

A feltételeket tartalmazó jegyzőkönyvet 1929. július 5-én írta alá a kiválasztott új vezető, melyben vállalta, hogy „hajlandó a székesfővárosnál meg nem határozott időtartamú szolgálatot teljesíteni és egyben tudomásul veszi, hogy alkalmaztatásából kifolyólag a főváros vele szemben semminemű kötelezettséget nem vállal s hogy bármikor felmondás és a fővárossal szemben való mindennemű jogigény nélkül elbocsátható.”¹²⁸

Ekkorra már a sajtónak is kiszivárgott a kiválasztott neve, s ez azonnal megosztotta a közvéleményt. A *Budapesti Hírlap* az ismert vadász megbízását örömmel közvetítette: „Nádler Herbert nem új ember a természettudományok terén. A közönség régóta ismeri nevét, elsősorban irodalmi munkássága révén, jóllehet Nádler nem a múzeumok merev vitrinjei mögül tanulmányozta a világot, hanem kint a szabadba természet ölén [...] Nadler Herbert vérbeli vadászember, aki szenvedelmes odaadással foglalkozott az élő állatvilág megfigyelésével, tanulmányozásával és ez a szép stúdiuma még azokból az időkből származik, amikor mező

¹²⁷ A tanácshoz érkezett előterjesztésben Édes Endre az új igazgató fizetésére is tett javaslatot. BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (088816/1929).

¹²⁸ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938. Jegyzőkönyv.

és erdőgazdasági birtokoknak volt jószágigazgatója [...] bizonyára teljes sikerrel oldja meg a meg tisztelő feladatot és felvirágoztatja az Állatkertet, a mivel igazán le fogja kötelezni a főváros egész közönségét.”¹²⁹ A szerző nemcsak alaposan ismerete Nadler életét, hanem azt is bemutatta, hogy milyen előnyökkel rendelkezett a legtöbb vetélytársával szemben.¹³⁰ A *Népszava* nem az új igazgató személyével, hanem inkább annak ellenlábásával foglalkozott: „A budapesti állatkert igazgatói állás immár tíz év óta betöltetlen. Az Állatkert élén adminisztratív aligazgató állott, aki mellett dr. Raitsits Emil állatorvosi akadémiai tanár látta el nagy buzgalommal és odaadással a szaktanácsadó tisztét. Az állatkerti bizottság ismételten is kifejezésre juttatta azt a kívánságát, hogy az Állatkert igazgatójával dr. Raitsits Emil alkalmazza a tanács. A tanács most a bizottság állásfoglalásával szemben Nádler Herbertet bizta meg az Állatkert vezetésével.”¹³¹

1929. július 9-én kelt az a polgármesteri rendelet, amely az egykori jószágigazgatót Édes Endre előterjesztésének megfelelően az igazgatói teendők ellátásával ideiglenesen megbízta a hónap első napjától kezdve visszamenőlegesen.¹³² A kinevezést azonban Sipőcz Jenőnek is alá kellett írnia, ezért még majdnem egy hónapig tartott, amíg Nadler Herbert elfoglalhatta hivatalát. Eközben július 12-én összeült a főváros állat- és növénykerti bizottsága, és megvitatták az új igazgató kérdését is. Lázár Miklós bizottsági tag napirend előtti felszólalásában megismételte az állatkert vezetésével és gazdálkodásával szembeni panaszait, amit egy hónappal azelőtt már a közgyűlés előtt is előadott, kiegészítve az új igazgató személyével kapcsolatos fenntartásait. Nehezményezte, hogy a bizottság csak a lapokból szerzett tudomást arról, hogy ki lett az intézmény új vezetője, és hogy Nadler Herbert nem jelent meg a bizottság előtt, hogy programjáról az „illetékesek” előtt is számot adjon. Ismételten kifogásolta, hogy a tanács nem az általuk egyhangúan támogatott jelöltet választotta. Az ülésen elnöklő főjegyző válaszában tájékoztatta a felszólalót, hogy nem a tanács választott ebben az esetben, hanem a polgármester szándékozik Nadlert megbízni a feladattal. Lázár Miklós az állatkert szabályzatára hivatkozva közölte, hogy az állás betöltéséhez zoológiai doktorátus szükséges. Elpanaszolta, hogy miközben a kiválasztottnak nincs meg a megfelelő képzése, addig a vesztés pályázók közül többen nemzetközi

¹²⁹ A budapesti állatkert új igazgatója: Nádler Herbert. Budapesti Hírlap, 1929. július 6. 2.

¹³⁰ Kittenberger Kálmán vehette csak fel vele a versenyt a terepen szerzett természettudományi ismeretek tekintetében, de a híres Afrika-utazó nem rendelkezett mező- és erdőgazdasági tapasztalatokkal.

¹³¹ Az Állatkert új igazgatója. *Népszava*, 1929. július 7. 21.

¹³² A rendelet a jegyzőkönyvben korábban elfogadott feltételeket és Nadler fizetésére vonatkozó adatokat is tartalmazta. BFL IV. 1409. c. I. 2024/1983 (88816/1929). A tanácsi ügyek nem minden esetben kerültek a tanácsülés elé, amennyiben az ügyosztályvezető és a polgármester egyetértett, nem volt szükséges a testületi döntés. *Egyed I.*: Budapest önkormányzata i. m. 27. Nadler kinevezésének esetében is így jártak el, ideiglenes megbízása Sipőcz Jenő 1929. évi 88.816/I. számú rendeletével történt.

hírnévre is szert tett szakemberek.¹³³ A bizottsági ülés után a *Budapesti Hírlap* munkatársa felkereste Lázár Miklóst, akinek részletes magyarázatát másnap közölte a lap.¹³⁴ Lázár Miklós interjúja egyértelmű bizonyíték volt arra, hogy az állatkertért felelős ügyosztály és a törvényhatósági bizottság által kiküldött állandó állat- és növénykerti bizottság között komoly feszültség alakult ki. Utóbbi a XI. ügyosztályt okolta az állatkert válságáért.

A városgazdasági ügyosztály vezetőjének azon júniusi ígérete, mely szerint legkésőbb a következő hónapban betöltik az állást, végül a főváros apparátusának nyári szünete miatt augusztusig csúszott.¹³⁵ A hír, hogy Sipőcz Jenő aláírta Nadler Herbert kinevezési okmányait, augusztus elején jelent meg az újságokban. A nyári szünet idején a polgármester gyógykezelése miatt a fővárosban tartózkodott, és időt szakított arra is, hogy az állás betöltéséről gondoskodjon. A frissen megbízott igazgató a szolgálat felvételére be is jelentkezett Édes Endre ügyosztályvezető tanácsnoknál, akivel közösen elmentek az állatkertbe, így már hivatalosan is elfoglalta posztját és megkezdte működését.¹³⁶

Nadler Herbertet az intézmény élére végül a felelős ügyosztályvezető javaslatára a polgármester rendelettel nevezte ki, amely döntésbe sem a törvényhatósági bizottságnak, sem az állat- és növénykerti felügyelőbizottságának nem volt beleszólása.¹³⁷ A zoológus körök is beletörődtek, hogy sokadik kérésük ellenére sem szakemberrel töltötték be az állást, így a november 8-ai ülésükön üdvözölve Nadler megbízását, kérték, hogy a tudományos alapú jó kapcsolatokat ne szakítsa meg a szakosztállal.¹³⁸ Mivel a kinevezés minden szempontból jogszerűen történt, a szakmai körök, a városvezetés és a közvélemény is elfogadta a polgármester döntését.¹³⁹ A megbízás ideiglenes jellege azonban az alulmaradt

¹³³ Támadás a tanács ellen az állatkerti bizottságban Nadler Herbert kinevezése miatt. Népszava, 1929. július 13. 2.

¹³⁴ *n.k.*: Az Állatkert háromszázezer pengős deficitese gazdálkodása. Budapesti Hírlap, 1929. július 13. 5.

¹³⁵ Fővárosi Közlöny 40. (1929) 1238–1239. Édes Endre ugyanakkor azt is ígérte, hogy az aligazgatói állást még júniusban betöltik. Ez végül 1930 januárjáig váratott magára, igaz, ekkor több állatkerti állást is betöltöttek. Fővárosi Közlöny 41. (1930) 223–224.

¹³⁶ Nadler Herbert az Állatkert új igazgatója, ma elfoglalta állását. Budapesti Hírlap, 1929. augusztus 3. 8. A Magyar Országos Tudósító Nadler hivatalba kerülésekor tévesen doktori titulusot adott a gimnáziumi végzettséggel rendelkező vadásznak. MTI MOT hírek. 1929. augusztus 6. 9.

¹³⁷ A Pesti Napló augusztus 7-én megjelent cikke tévesen azt írta, hogy szeptemberben véglegesítik Nadlert, de ezt a törvényhatóságnak még jóvá kell hagynia. Szeptemberben választják meg az Állatkert igazgatóját. Pesti Napló, 1929. augusztus 7. 6.; Az állatkerti igazgató kinevezése az intézmény szabályrendelete szerint a tanács hatáskörébe tartozott, csak akkor kellett a törvényhatósági bizottság jóváhagyása, ha szerződttetik az intézményvezetőt. Szabályrendelet Budapest székesfőváros állat- és növénykertiének szervezetről. III. 23. §. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1918.06.10./861.

¹³⁸ Állattani Közlemények 26. (1929) 208., 27. (1930) 116.

¹³⁹ A közgyűlés még három ízben foglalkozott 1929 végén az állatkert ügyeivel. Girardi Tibor a patkányok elszaporodására hívta fel a figyelmet, Elek Hugó a költségvetés vitáján az intézmény propagandájának fokozását javasolta. A népművelési bizottság ülésén Bresztovszky Ede állat- és növénykerti

vetélytársakban azt a benyomást kelthette, hogy csupán átmeneti megoldás született, pedig Édes Endre már az év végén javaslatot tett Nadler Herbert véglegesítésére.¹⁴⁰

Véglegesítés szerződéssel

Hilbert Rezső nyugalmazott aligazgató, aki 1929-ben még mindig mint napi-díjas hivatalnok vezette az állatkert ügyeit, Nadler hivatalba lépésével elhagyta az intézményt. A váltás zökkenőmentesen ment végbe, sőt Hilbert távozása előtt még arról is gondoskodott, hogy az új intézményvezető megkapja a neki járó szolgálati pótlékot.¹⁴¹ Helyét 1930. január 25-én Seiff Károly foglalta el, és ekkor a tanács betöltötte a felügyelői, a főtisztí és a tisztí állásokat is.¹⁴² Nadler Herbert így teljes és szakmailag felkészült vezetői karral kezdhett neki a városligeti intézmény rendbetételének. Az új igazgató nem mutatta jelét annak, hogy feladatát átmenetinek gondolná, ezért időt szánt az alapos helyzetfelmérésre, és csak ezután kívánta tájékoztatni a közönséget terveiről, programjáról.

Édes Endre tanácsnok sem ideiglenes megoldásban gondolkodott, és már 1929. december 27-én előterjesztést tett Sipőcz Jenőnek Nadler Herbert véglegesítésére: „Nadler Herbert ideiglenes igazgató a jelezett időtől kezdve a lehető legnagyobb eréllyel és szakavatottsággal fogott hozzá az intézmény igazgatási ügyeinek viteléhez. Ezzel megadta mindazt az erkölcsi biztosítékot, amely szükséges ahhoz, hogy az intézménynek igazgatására végleges megbízást nyerhessen. Sőt azt kell remélni, hogy az intézménynek vezetésében nagyobb biztosságot tanúsít, ha majd nem feszélyezi az ideiglenességnek tudata. Ez okból tisztelettel kérjük méltóságodat [...] az állat- és növénykerti igazgatói állásnak betöltése iránt Nadler Herbert id. igazgatónak meghívása és a csatolt szerződéstervezet szerint való szerződötetése iránt 1930. január 1-i hatállyal intézkedni méltóztassék.”¹⁴³

A városgazdasági ügyosztály vezetője 1930. január 20-án szólította fel a tanácsi I. ügyosztályt, hogy az ideiglenes igazgató véglegesítéséhez a szükséges intézkedéseket tegye meg. Ekkor hívta fel Édes tanácsnok a szerződés

---

bizottsági tag és Szentirmai Imréné Demokrata párti képviselő az állatkert deficitjét védték meg, rámutatva arra, hogy a német állatkertek is veszteségesen működnek. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1929.10.30./1185.; Fővárosi Közlöny 40. (1929) 2153., 2395.

¹⁴⁰ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 189.503/1929).

¹⁴¹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (12001/1929).

¹⁴² A felügyelői pozíciót Cerva Károly nyerte el, a főtisztí állásra Szombath László lépett előre, helyére Anghi Csabát vették fel, aki 26 év múlva az igazgatói székbe jutott. Fővárosi Közlöny 41. (1930) 223–224.; Betöltötték a megüresedett fővárosi tisztviselői állásokat. Pesti Napló, 1930. január 26. 4.

¹⁴³ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (189503/1929).

előkészítését végző elnöki ügyosztály figyelmét az állatkert szabályrendelete körüli bonyodalmakra. Levezetve az állatkert szervezéséről szóló szabályrendelet kálváriáját, külön kitért az igazgatóval szembeni követelmények ügyére. Rámutatott, hogy mind az 1913-as, mind az 1918-as rendeletben az elméleti feltételek alóli kivételt tartalmazó paragrafus megegyezik. Ez a kivételt biztosító rész tartalmazza, hogy az igazgatót, ha a közgyűlés jóváhagyja, szerződéssel is lehet alkalmazni, és akkor a szerződésbe foglalt jogállás és javadalmazás a mérvadó. Az előírás alóli kitétel megalkotását az intézmény egységisége és sokoldalú feladatvállalása indokolta: „A gyakorlatban az intézmény érdeke az üzem különlegessége mellett az igazgatói állásnak oly egyénnel való betöltését is követelheti, aki a jelzett kellékek és minősítés mindegyikével nem bír, pl. az intézmény céljának megfelelő szakképzettséggel bír ugyan, de nincsen tudori, tanári vagy más főiskolai oklevele, vagy csak az igazgató részére rendszeresítettől eltérő javadalmazással hajlandó ezt a tisztséget elvállalni, stb. Az ilyen esetekre gondolva, engedi meg a szabályrendelet, hogy amennyiben azt a tanácsnak ily irányú előterjesztése alapján a közgyűlés engedélyezi, a tanács az igazgatót a közgyűlés által megállapított illetményekkel és alkalmaztatási feltételekkel szerződtesse is.”¹⁴⁴ A XI. ügyosztályt vezető tanácsnok a kitétel alkalmazását javasolta: „Ez a különleges helyzet állt elő a jelen esetben is, amidőn Nadler Herbert id. igazgatónak a szerződtesse nézve teszünk előterjesztést, mert a most megnevezett id. igazgató eddigi működése során mindenben beigazolta azt, hogy a különleges képességeket igénylő állat- és növénykert intézménynek vezetésére mindenben alkalmas, azonban főiskolai képesítéssel nem bír. Éppen ezért a nevezettnek állat- és növénykerti igazgatóul való alkalmazását sem választás, sem meghívás, hanem szerződtesse alapján javasoljuk, mert ebben az esetben az igazgató jogállására és javadalmazására nézve, tisztán a vele kötött szerződés rendelkezési lesznek a mérvadók. Megjegyezzük még, hogy ugyan ezen indokok alapján történt Lendl Adolf volt igazgatónak a szerződtesse is [...] mert a volt igazgató sem rendelkezett mindazzal a minősítéssel, amelyet az 1913. évi szabályrendelet előírt.”¹⁴⁵ A javaslatot a tanács 1930. január 23-án tartott ülésén felkarolta, és felszólította az I. ügyosztályt, hogy a városgazdasági ügyosztály meghallgatásával és a tisztii ügyészség bevonásával dolgozza ki a szerződés részleteit.¹⁴⁶

Az ügyészség február 12-ei állásfoglalásában a XI. ügyosztály azon feltételezését, mely szerint az állatkertnek nincs érvényes szabályzata, tévesnek minősítette.

---

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Uo.

Tisztázta, hogy az 1913-ban visszaküldött szabályrendelet kérdéses részei 1918-ban életbe léptek. Ezek szerint fennállt az a lehetőség, hogy a tanács szerződtesse Nadler Herbertet a közgyűlés által jóváhagyott feltételekkel. A következő tisztázásra váró kérdés az volt, hogy az igazgatótól elvárt elméleti feltételektől el lehet-e tekinteni a szerződéses forma esetén. Az ügyészség végül megállapította, hogy a szabályrendelet követelményeitől a közgyűlésnek jogában áll, hogy „a m. kir. belügyminiszter jóváhagyásával ad hoc esetben eltekintsen”, így nincs akadálya az ideiglenes igazgató véglegesítésének a felelős ügyosztály által szorgalmazott formájában.¹⁴⁷

Miközben az érintett ügyosztályok a szerződés részletein munkálkodtak, az állat- és növénykerti bizottság és az új igazgató közötti ellentétek a nyilvánosság elé kerültek.¹⁴⁸ A *Budapesti Hírlap* még január 18-án úgy nyilatkozott, hogy Nadler Herbert befejezte a megoldandó feladat tanulmányozását, és hamarosan beszámol programjáról az állatkert felügyelőbizottsága előtt. Az intézmény új vezetője az újság munkatársának elmondta tervét a deficit eltüntetésére, amit egyidejűleg a költségek csökkentésével és a bevételek növelésével kívánt elérni. Konkrét példákat mondott az állatok élelmezése, a fűtés és világítás terén elérhető megtakarítási formákra, valamint a látogatottság növelésének eszközeire.¹⁴⁹ A városligeti intézmény igazgatója azonban programjáról az állatkerti bizottságot nem tájékoztatta, ezért a pénzügyi bizottság február 14-ei ülésén egyik tagjuk, Bresztovszky Ede több panaszt tett ellene. Emlékeztetett, hogy eddig a legkisebb ügyekben is összehívták a bizottságot, de mióta Nadler Herbert elfoglalta hivatalát, erre nem került sor. Számon kérte, hogy az igazgató a programját nem mutatta be nekik, valamint a tájékoztatásuk nélkül már több fontos változtatást is végrehajtott. Különösen sérelmesnek találták Raitsits Emil eltávolítását az állatkert által kiadott *A Természet* című lap éléről. Az elnöklő alpolgármester megígérte a felszólalónak, hogy intézkedik a bizottság rövid időn belüli összehívásáról, amikor az új programot is megismerhetik.¹⁵⁰ Buzáth János alpolgármester ráhatására márciusban végül összeült az állat- és növénykerti bizottság, ahol Nadler Herbert is előadta programját.¹⁵¹ Az ülésen ekkorra már az új igazgató fizetése is vitatéma lett, ugyanis a *Fővárosi Közlöny*

¹⁴⁷ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (1573/1930).

¹⁴⁸ A kereszténypártiaknak nem sürgős ügy a munkanélküliség. Népszava, 1930. február 15. 4.; Harc a kórházért és a piacért. Budapesti Hírlap, 1930. február 15. 3.

¹⁴⁹ *n.k.*: Az elavult pesti Állatkert reneszansza. Budapesti Hírlap, 1930. január 28. 7–8.

¹⁵⁰ Fővárosi Közlöny 41. (1930) 474–475.

¹⁵¹ Bonyodalom az állatkerti igazgató szerződése körül. Pesti Napló, 1930. március 9. 5.; Városligeti és állatkerti vita új programmal, propagandával és rádióval. Pesti Napló, 1930. március 11. 6.

február 18-ai számából megismerhette Budapest lakossága a közgyűlés elé terjesztendő véglegesítő szerződése tartalmát.

A másnap tartandó törvényhatósági bizottság ülésére pótlólag felvett tárgyak között az olvasóközönség megtudhatta Nadler Herbert kinevezésének részleteit, a tanács elégedettségét munkájával, és az állatkerti szabályrendelet vonatkozó paragrafusainak tartalmát. Leírták, hogy ez alkalommal kivételesen eltekintenek az előírt követelményektől. Bemutatták a szerződéstervezet szövegét, amely 19 pontot foglalt magában. Az első pont tartalmazta a megállapodás idejét, ami 1930. január első napjától tíz évre szólt, azzal a kitételrel, hogy amennyiben mindkét fél úgy akarja, automatikusan, még 1944 végéig meghosszabbodik. Az ezután következő pontokba az igazgató kötelességeit, fizetését és nyugdíját foglalták bele. Elvileg a szolgálati jogviszony nem volt felmondható egyik fél részéről sem, de a 14. és 15. pont tartalmazta azokat a különleges kitételeket, amelyek fennállása esetén az igazgató elbocsátható volt. (Amennyiben az intézmény hírnevének árt, esetleg nem hajtja végre a felettes szervek utasításait, jogerősen elítélik, vagy haza- és nemzetellenes magatartást tanúsít, elveszti szerződés adta jogait.) Az előterjesztés tájékoztatott arról, hogy a megállapodást a szerződő felek már elfogadták és aláírták, de javasolta, hogy a közgyűlés határozatát a belügyminiszterhez is felterjesszék.¹⁵² Annak ellenére, hogy a szerződés teljes mértékben készen állt az elfogadásra, a közgyűlés tárgysorozatából mégis kikerült a törvényhatósági bizottság tagjainak kifogásai miatt.¹⁵³

A váratlan fordulat eredményeként Édes Endre úgy döntött, hogy március 10-ére összehívja az állat- és növénykerti bizottságot, amelynek ülésén Nadler Herbert is megjelent. Ekkor mutatta be programját az új igazgató. A felszólalók kritizálták az új vezető magas fizetését, a még mindig nagy deficitet, valamint most már Nadler terveit is.¹⁵⁴ Az ideiglenes igazgató programjának döntő többsége praktikus költségcsökkentési ötleteket tartalmazott, de volt olyan eleme is, amely ellentétes volt az állatkertet felügyelő bizottság álláspontjával.¹⁵⁵ Édes Endre ügyosztályvezető emlékeztette a megjelenteket, hogy Nadler Herbertnek időre volt szüksége az alapos helyzetelemzésre, de erélyes vezetésének máris látszanak az eredményei. Felhívta a figyelmet arra, hogy az

¹⁵² Fővárosi Közlöny 41. (1930) 391–393.

¹⁵³ Uo. 508.

¹⁵⁴ Bonyodalom az állatkerti igazgató szerződése körül. Pesti Napló, 1930. március 9. 5.; Városligeti és állatkerti vita új programmal, propagandával és rádióval. Pesti Napló, 1930. március 11. 6.

¹⁵⁵ Nadler a ritka közönségcsalogató állatok beszerzését kezdeményezte, míg a bizottság inkább az olcsóbb hazai fajok tartását javasolta korábban. *n.k.*: Az Állatkert háromszázezer pengős deficitet gazdálkodása. Budapesti Hírlap, 1929. július 13. 5.; Pusztulnak az állatkert lakói. Budapesti Hírlap, 1930. március 20. 8.

új intézményvezetőnek szánt fizetés nem magasabb Lendl Adolf egykori járandóságánál. Biztosította az elégedetlenkedő bizottsági tagokat, hogy amennyiben személyesen is megismerik a neves vadászt, őket is meg fogja győzni alkalmasságáról. A szerződés ügyében külön ülés összehívását ígérte.¹⁵⁶ A tanácsnok ekkor még nem tudhatta, hogy a véglegesítésre még több mint egy évet kell várni, és akkor már az állat- és növénykerti bizottság sem létezik majd. Ráadásul a szerződéssel való alkalmaztatásban az új fővárosi törvény rendelkezései szerint már nem a közgyűlés, hanem az újonnan megalakult törvényhatósági tanács lesz az illetékes.

A csaknem hatvanéves fővárosi törvény átfogó reformjára 1930-ban került sor, ez pedig több szempontból is érintette Nadler Herbert véglegesítésének tervét.¹⁵⁷ Egyfelől jelentős késedelmet szenvedett az ügy, hiszen a véglegesítéssel meg kellett várni az új törvényhatóság megalakulását.¹⁵⁸ Másfelől a májusban életbe lépő Budapest közigazgatásáról szóló XVIII. törvénycikk felszámolta a rendkívül elszaporodott bizottságok nagy részét, így az állat- és növénykerti bizottságot sem hívták többé össze.¹⁵⁹ Ráadásul az 57 éve működő tanácsot is megszüntették, és helyébe törvényhatósági tanács néven új testület lépett.¹⁶⁰ Létrejöttével a törvényhatósági bizottság hatásköréből kikerült a konkrét ügyek intézése, így a közgyűlés jelentősége a későbbiekben nagymértékben csökkent. A törvényhatósági tanács számára a megnagyobbodott hatáskörrel rendelkező polgármester készítette elő az ügyeket, amelyeket döntő többségében egyhangúlag el is fogadtak. A főpolgármester kinevezési hatáskörén kívül eső állások betöltésén a polgármester és az új testület osztozott.¹⁶¹ Ez történt az ideiglenes állatkerti igazgató esetében is, mivel a szerződéssel való alkalmazásról már nem a közgyűlés, hanem a kisebb létszámú törvényhatósági tanács döntött.¹⁶²

¹⁵⁶ Bonyodalom az állatkerti igazgató szerződése körül. Pesti Napló, 1930. március 9. 5.; Városligeti és állatkerti vita új programmal, propagandával és rádióval. Pesti Napló, 1930. március 11. 6.

¹⁵⁷ *Breimich Gábor*: A főváros képviselői szerve: A törvényhatósági bizottság. In: Összeállítás a budapesti közigazgatási önkormányzat múltjából. Szerk. Lőrincz Lajos. Bp. 1990. 48.

¹⁵⁸ Édes Endre intézkedett, hogy a csúszás ellenére az ideiglenes igazgató már élvezhesse a még jóváhagyásra váró szerződésében feltüntetett fizetését. BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 165730/1930).

¹⁵⁹ *Breimich G.*: A főváros képviselői szerve i. m. 50.

¹⁶⁰ A törvényhatósági tanács 30 főből állt. Elnöke a főpolgármester volt, hivatalból tagjai a polgármester és a két alpolgármester. Tagjai közül 20 főt a közgyűlés választott, hat főt pedig a főpolgármester a törvényhatósági bizottság tagjaiból jelölt ki. *Egyed I.*: Budapest önkormányzata i. m. 28.

¹⁶¹ *Ignác Károly*: Budapest önkormányzatának alakulása a Horthy-korszakban. In: Autonómiák Magyarországon 1848-1998. Főszerk. Gergely Jenő. Bp. 2004. 86.; *Breimich G.*: A főváros képviselői szerve i. m. 50–52.; *Sipos András*: A fővárosi törvényhatóság igazgatási apparátusa. In: Összeállítás a budapesti közigazgatási önkormányzat múltjából. Szerk. Lőrincz Lajos. Bp. 1990. 80–81.

¹⁶² 1930. XVIII. törvénycikk 103. §-a 1. bekezdés. 1000 év törvényei: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7830>, letöltés 2015. okt. 5.

Miközben heves viták között a fővárosi törvény reformja lezajlott, Nadler Herbert nem törődött azzal, hogy állását egyelőre nem véglegesítették, programját lépésről lépésre elkezdte megvalósítani. A takarékosági intézkedéseket életbe léptette, növelte az állatkert népszerűségét, új kifutókat építtetett, a meglévőket átalakította, valamint új állatokat szerzett be. A közgyűlés, illetve a törvényhatósági tanács a gazdasági világválság miatt egyre nehezedő anyagi körülmények ellenére is mindig megadta az igényelt összegeket a szükséges beruházásokhoz és fejlesztésekhez.¹⁶³ A deficit miatt az állatkert elleni támadások ugyan nem szüneteltek, az új igazgatót is gyakran kritizálták a lapok, de a pozitív változások sem maradtak rejtve a főváros lakossága előtt.¹⁶⁴ Rengeteg teendője mellett Nadler Herbertnek arra is maradt energiája, hogy a lipcsei nemzetközi vadászati kiállításon eredményes közreműködésével a földművelésügyi miniszter elismerését is elnyerje.¹⁶⁵

A sajtó 1931. június 10-én harangozta be, hogy a másnap összeülő törvényhatósági tanács ülésén döntés születik az állatkerti igazgató véglegesítéséről.¹⁶⁶ A főpolgármester elnöklete alatt összeülő testületnek előadták Sipőcz Jenő előterjesztését. Ebben a polgármester bemutatta Nadler Herbert ideiglenes megbízásának feltételeit, és jelezte, hogy „az igazgatói teendőket a legnagyobb megelégedéssel látja el, szakavatottsága és az adminisztratív képességei biztosítékokat látszanak nyújtani ateinketben, hogy további szolgálata az állat- és növénykert intézményének előnyére válik.”¹⁶⁷ Az állatkerti szabályrendelet, valamint az új fővárosi törvény vonatkozó paragrafusaira hivatkozva szorgalmazta Nadler véglegesítését. Emlékeztette a testület tagjait, hogy egy különleges képességeket igénylő állásról van szó, ezért javasolja, hogy a hiányzó főiskolai képesítés ellenére is alkalmazzák. Az 1930 februárjában már bemutatotthoz képest minimális változtatásokkal elkészített szerződést a törvényhatósági tanács elfogadta.¹⁶⁸ Sipőcz Jenő a testület határozatát tudomásul véve, az ideiglenes igazgató alkalmazása mellett döntött, és 1931. június 19-én felszólította az érintettet, hogy amennyiben elfogadja

¹⁶³ Fővárosi Közlöny 41. (1930) 1695., 1849.; 42. (1931) 187., 715.

¹⁶⁴ Uo. 1300., 1337., 2177–2178., 42. (1931) 777.; Mese az agancskiállításról. Népszava, 1930. június 19. 12.; Decembéri séta az állatok birodalmában, amely családi örömök vidám sorozatától hangoz. Budapesti Hírlap, 1930. december 13. 6.

¹⁶⁵ Fővárosi Közlöny 42. (1931) 29.

¹⁶⁶ Összehívták a főváros törvényhatósági tanácsát. Budapesti Hírlap, 1931. június 10. 8.; Havi másfélezer pengő fizetéssel tíz évre szerződtek Nadler Herbertet az Állatkert igazgatójával. Pesti Napló, 1931. június 10. 11.

¹⁶⁷ Fővárosi Közlöny 42. (1931) 820–822.

¹⁶⁸ A késés miatt a szolgálati jogviszony 1931 elejétől indult és tíz évig, egyetértés esetén automatikusan hosszabbodva 1945 végéig szólt. Fővárosi Közlöny 42. (1931) 820–822.; A főváros törvényhatósági tanácsának ülése. Budapesti Hírlap, 1931. június 12. 5.

a feltételeket, az erre vonatkozó nyilatkozatot nyújtsa be.¹⁶⁹ Nadler Herbert megbízását köszönettel elfogadta, így alkalmaztatásának nem lévén több akadálya, járandóságait kiutalták.¹⁷⁰ Az eddig is nehézkesen haladó igazgatói szék betöltése azonban még mindig nem zárult le, mivel az egyik vesztes pályázó, Méhes Gyula jogi úton támadta meg a döntést.

Méhes Gyula támadása Nadler Herbert ellen

Méhes Gyula egyetemi magántanár még 1926 decemberében jelentkezett a meghirdetett állat- és növénykerti igazgatói állásra. Budapest legnagyobb politikai pártja, a jobboldali Keresztény Községi Párt támogatottja elsősorban a természet-tudományok terjesztésével szerzett érdemeket. Mivel a városgazdasági ügyosztály nem tájékoztatta arról a pályázókat, hogy az állásra alkalmatlannak tartja őket, így volt, aki még Nadler ideiglenes megbízása után is reménykedett az állás megszerzésében. Méhes Gyula emiatt nem vett tudomást arról a jogi érvelésről, amit mind az 1930-as szerződéstervezet, mind az 1931-es jóváhagyott szerződés tartalmazott,¹⁷¹ ezért egy újabb bonyolult, több szintig eljutó jogi eljárás kezdődött, ami egészen 1932 februárjáig eltartott.

A felháborodott vesztes pályázó elvitatta az új vezető szakmai alkalmasságát, de személyét is hevesen támadta, s 1931. június 28-án benyújtotta fellebbezését a törvényhatósági tanács Nadler Herbert szerződtetésére vonatkozó határozata ellen.¹⁷² Három pontban támadta meg a kinevezést: jogi, nemzet-hűségi és egyéni szempontból. Elsőként azt állította, hogy Nadler Herbert alkalmazása nem felel meg a törvény előírásainak, mivel a kinevezettnek nincs főiskolai végzettsége, amitől szerinte eltekinteni nem lehet. Másodsorban a még bögötei időszakára datálható anarchista mozgalomban való „nemzetel- lenes” részvétele miatt erkölcsileg méltatlannak tartotta az érintettet a meg- tisztelő állatkerti vezetői állásra. Felrótta neki azt is, hogy nem vállalt katonai szolgálatot hazája védelmében. A harmadik pontban pedig arra tért ki, hogy ő mennyivel méltóbb lenne a városligeti intézmény vezetésére. „Mögöttem ugyanis 25 évi középiskolai és 5 évi egyetemi magántanári múlt áll. Építő munkámmal nemzedékeket neveltem a hazának hazafias, nemzeti, vallásos értelemben. A világháború alatt önként katonai szolgálatra jelentkeztem (– az- előtt soha se voltam katona –). Résztvettem a 10., 11. és 12. Isonzo csatában.

¹⁶⁹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 96.877/1931).

¹⁷⁰ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 101.856/1931).

¹⁷¹ Mindkét esetben a Fővárosi Közlöny teljes terjedelmében közölte a vonatkozó törvényi és szabály- rendeleti háttérrel.

¹⁷² BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 105.114/1931).

Tudományos képzettségem, erkölcsi érzésem, embertársaim megbecsülése, tiszta lelkiismeretem ösztönöz arra, hogy a székesfővárosi Törvényhatósági Tanács határozatába bele ne nyugodjak. Ha ezt tenném, s ha az a határozat megmásíthatatlan volna, minden becsületes magyar embernek megrendülne a hite mindenben, ami előttünk szent.¹⁷³

A törvényes határidőn belül beérkezett fellebbezést a polgármester megküldte a XI. ügyosztálynak, amelynek vezetője a tisztí főügyészhez továbbította azt véleményezésre.¹⁷⁴ Az ügyészség a fellebbezés első pontját helytelennek minősítette. Elismerve, hogy az igazgató főiskolai végzettsége az intézmény jó hírnevét növelné, azonban rámutatott, hogy a képesítéstől, mivel az intézmény speciális feladatai megkövetelik, törvényes úton el lehet tekinteni. A második és harmadik pontban foglaltakkal hatáskör hiányában nem foglalkozott. Erre a konkrét ügyre vonatkozóan a főügyészség a panasztétel lehetőségét is megkérdőjelezte, illetve azt javasolta a polgármesternek, hogy a fellebbezést végzéssel utasítsa vissza.¹⁷⁵ Sipőcz Jenő októberi elutasító végzése ellen azonban Méhes Gyula a belügyminiszterhez fordult jogorvoslatért.¹⁷⁶ Kérvényezte a fellebbezést elutasító határozat visszavonását, Nadler Herbert szerződésének megsemmisítését, és a főváros érintett tisztviselőinek rendreutasítását. Megismételve jogi és a ki-nevezett személye elleni kifogásait, ekkor már Nadler szakirodalmi működésének jelentőségét is megkérdőjelezte. Tájékoztatta továbbá a belügyminisztert, hogy a neves vadász előéletének kivizsgálására korábban kiküldtek egy igazoló bizottságot, de ott különböző szabálytalanságok történtek, s csak ennek volt köszönhető, hogy Nadlert alkalmasnak találták a poszt betöltésére.¹⁷⁷ Feltette a kérdést, hogy miért tekintettek el a főiskolai végzettség megkövetelésétől: „De

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 105.114/193).

¹⁷⁵ Az 1929. évi XXX. tc. 54. §-ának 1. bekezdése értelmében. BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (8427/1931).

¹⁷⁶ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 105.114/1931).

¹⁷⁷ Méhes Gyula az igazolás ügyében pontatlanul és ellentmondásosan nyilatkozik. A Nemzeti Újság két 1931-es cikkére hivatkozik, de ezek közül az egyiket ő maga írta. A napilap augusztus 9-én tájékoztatott Méhes Gyula fellebbezéséről, amit Nadler szerződötése ellen nyújtott be. A tisztí főügyész álláspontját bemutatva hivatkozik a cikk egy korábban lezajlott igazoló eljárásra: „[...] mert, hogy mielőtt Nadler Herbert újabb megbízatást kapott volna, alávetette magát egy igazoló eljárásnak, amely a Nemzeti Kaszinó táborkok tagjaiból állt és ez a zsűri igazolta Nadler Herbertet és rehabilitálta őt.” A keresztény politikai napilap szeptember 20-i számában jelent meg az egyetemi magántanár szerkesztőséghez írt levele, melyben felhívta a figyelmet a korábban közölt cikk hibáira. Állítása szerint nem ült össze az említett igazoló zsűri és ha össze is ült volna, nem lenne mérvadó a döntése. Hangsúlyozza, hogy a képesítés kérdése a legfontosabb, de mégis ismételten erkölcsi kérdéssé teszi az igazgatói szék betöltésének ügyét. „Az én egyszerű kérdésem pedig ezek után ez: miért kell Xantus János és Lendl Adolf örökébe, a magyar föld egyik legszebb intézményének igazgatói székébe olyan egyént ültetni, akit egyéb hiányok mellett még igazolni is kell!” BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 193.415/1931).; „Rehabilitálták Nadler Herbertet”. Nemzeti

vajjon mért kell eltekinteni ilyen fontos kelléktől egy tudományos intézmény vezetőjénél akkor, amikor még egyéb hiányokban is bővelkedik? Akkor, amikor becsületes munkájú és törekvésű, magyar, szakképzett tudósok között is válogathatott volna a főváros.”¹⁷⁸ Méhes Gyula szavaiból egyértelműen kitűnik, hogy Nadlert nem tekintette magyarnak, mivel a budapesti születésű vadász neve külföldi származásra utalt. Az igazgató édesapja Nadler János Gusztáv volt, aki Budán született, a szabadságharc leverése után Magyarországon letelepedett német kereskedőcsalád sarjaként. Nadler édesanyja, Nuellens Alice pedig angol származású volt.¹⁷⁹

Mivel a tisztí ügyészség jogi álláspontján nem változtatott, ezért a polgármester az ügyet a belügyminiszterhez terjesztette fel elbírálásra.¹⁸⁰ A belügyminiszter, vitéz Keresztes-Fischer Ferenc, Méhes Gyula jogorvoslati kérelmének ugyan helyt adott, és Sipőcz Jenő elutasító végzését megsemmisítette, de az eredeti fellebbezést, ami Nadler Herbert megbízása ellen történt, jogszabálysértés hiányában elutasította.¹⁸¹ A polgármester tudomásul véve a számára kedvező döntést, a felettes szerv leiratát minden érintettnek megküldte.¹⁸²

A bonyolult és időigényes jogi procedúra végén a felettes hatóság az eredeti kiindulópont érvényességét állapította meg. Eszerint Nadlert Herbertet az érvényben lévő törvényeknek megfelelően szerződtették. Igaz, a személye és múltja elleni támadások később sem szűntek meg teljesen, de jogi szempontból tisztázott helyzet állt fenn. Így 1932. június 1-jén, az eredeti május 20-ai időponthoz képest kis csúszással, már egy állandó és felelős igazgatóval az élén ünnepelhette meg a fővárosi állatkert újjáépítésének 20. évfordulóját.¹⁸³ A jubileumi eseményen Nadler Herbert képviselte a városligeti intézményt, és végre megmutathatta az érdeklődő közönségnek eddigi átalakításait, s beszámolhatott a tervezett fejlesz-
tésekről.¹⁸⁴

Újság, 1931. augusztus 9. 18.; *Méhes Gyula*: „Nadler Herbertet igazolták” – Méhes Gyula levele a szerkesztőhöz. *Nemzeti Újság*, 1931. szeptember 20. 13.

¹⁷⁸ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 193.415/1931).

¹⁷⁹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938. Curriculum vitae.; *Nadler P.*: Nádler Róbert i. m. 3–5. Azt is meg tudhatjuk a panasztételből, hogy nemcsak a megtisztelő állás lehetőségének elűzése dühítette fel Méhes Gyulát, hanem az új igazgató fizetése is kívánatos lett volna számára. „Mert lehetetlen az igazsággal összeegyeztetni, hogy valaki, aki az állatkerti statutumok megkívánta egyetlen kellékkel sem rendelkezik, s emellett sem a haza, sem a nemzet, sem a közjó érdekében legcsekélyebb érdemet sem szerzett, két egyetemi tanár javadalmazását élvezhesse.” BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 193.415/1931).

¹⁸⁰ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (14.613/1931).

¹⁸¹ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (IV. 66.559/1932).

¹⁸² BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (XI. 20.398/1932).

¹⁸³ Az 1912. május 20-ai megnyitót az állatkert második születésnapjaként tartják számon, és azóta is megünnepelik.

¹⁸⁴ Papagáj sorsjátékkal és olcsó belépődíjakkal ünnepli meg az Állatkert húszesztendő jubileumát. *Budapesti Hírlap*, 1932. május 20. 6.; *A 20 esztendő Állatkert*. *Népszava*, 1932. május 31. 7.; *p.gy.*:

A döntés háttere: miért Nadler Herbert?

Az állat- és növénykerti igazgatói szék nemcsak megtisztelő pozíció volt, hanem magas fizetéssel is járt. Az aktuális tisztújítások alkalmával ádáz harcok folytak a fővárosi állásokért, amelyekre nagy volt a túljelentkezés.¹⁸⁵ A városi-
geti intézmény esetében sem volt ez másként, ezért felmerül annak a gyanúja, hogy a neves vadász politikai kapcsolatai révén jutott a sokak által irigyelt tisztségbe. A pályázók nagy száma miatt a városházi politikai körök külön-külön kiválaszthattak maguknak jelöltet, akit támogattak az igazgatói szék körüli vitában. Az újságok is a pártpolitikai támogatottság alapján latolgatták az esélyeket, ami során Nadler neve nem merült fel, így kinevezése valóban meglepte a közvéleményt.¹⁸⁶ Sem Anghi Csaba, aki egy fél évtizedig együtt dolgozott Nadler Herberttel, sem Méhes Gyula, a felháborodott vesztes nem utal politikai háttértámogatásra. Az állatkertet akkor már 16 éve vezető igazgató ügyében 1945-ben igazoló bizottságot hívtak egybe, hogy megvizsgálják politikai tevékenységét 1930-tól kezdődően. A bizottság vizsgálata egyértelműen bebizonyította, hogy az ismert vadászati szakíró nem politizált, semmilyen pártnak nem volt tagja.¹⁸⁷ Személyét mind a baloldal, mind a jobboldal támadta, ez arra enged következtetni, hogy nem politikai vonalon jutott a budapesti állatkert élére.¹⁸⁸

Támogatókat szerezni azonban természetesen nemcsak politikai elköteleződéssel, hanem személyes kapcsolatok révén is lehetett. Ennek legkézenfekvőbb lehetősége a vadászkörökben keresendő. A vadászat mindig is az uralgó elit kedvtelése volt, amiben jelentős szerepet játszottak a személyes kapcsolatok, a bizalom. Nadler Herbert ismert és jó vadász volt, de nem tartozott a klasszikus értelemben vett „vadász elithez”.¹⁸⁹ Ő nem Afrikában kalandozott, hanem Magyarországon és a Kárpátokban vadászott, valamint tudományos szinten közelítette meg az úri sportot, aktívan részt vett az egyesületi élet szervezésében. Jó kapcsolatokat ápolt a Földművelési Minisztériummal,

---

Budapesten megszületett a hatvanegyedik európai bölény. Pesti Napló, 1932. június 2. 4.; Az Állatkert jubileuma. Budapesti Hírlap, 1932. június 2. 6.

¹⁸⁵ Sipos A.: A fővárosi törvényhatóság igazgatási apparátusa i. m. 60-61.

¹⁸⁶ Az Újság az egykori jószágigazgató kinevezése után úgy nyilatkozott, hogy a kiválasztása pártközi megegyezés alapján történt, és Nadler mellett leginkább régi barátja, Kozma Jenő, az Egységes Községi Polgári Párt vezetője „kardoskodott”. Nádler Herbert, az Állatkert új igazgatója önmagáról és terveiről. Újság, 1929. július 7. 9.

¹⁸⁷ BFL XVII.1502. b. 3633/945 (22416 szám) Nadler Herbert.

¹⁸⁸ A Népszava Nadlert ideiglenes kinevezésétől kezdve folyamatosan gúnyolta. Egyszerre támadta bögőtei múltjáért, és vádolta a jobboldali körökkel való cimborálással, miközben Méhes Gyula fellebbezésében nemzeti érzelmeitől túlfűtve anarchista hazaárulónak bélyegezte.

¹⁸⁹ *Majtényi Gy.*: K-vonal i. m. 101.

a hazai és nemzetközi vadászati és agancs kiállításokon nyújtott szervezési-rendezési tevékenységével sokak elismerését kivívta.¹⁹⁰ Szorgalmával, precizitásával a vadász szakmán keresztül befolyásos emberek rokonszenvét is elnyerhette, de sehol nem lelhető fel utalás arra, hogy valaki hathatósan segítette, vagy előre megígérte volna neki az állást. Klár Zoltán törvényhatósági bizottsági tag állítása, mely szerint a pozíciót előre megígérték „bizonyos fővadászoknak”, már az után hangzott el, hogy a városgazdasági ügyosztály vezetője és a polgármester kiválasztotta Nadlert az állat- és növénykerti igazgatói állásra.¹⁹¹ Anyagi gondjai nem lévén, az állatkert inkább személyes és szakmai kihívást jelentett számára. A felkutatott források azt igazolják, hogy az egykori jószágigazgató egy sokoldalú, tehetséges ember volt, aki a megfelelő időben jelentkezett a képességeihez illő munkára. A poszt elnyeréséhez azonban szükség volt arra, hogy Édes Endre tanácsnok türelmesen várjon az ideális pályázóra, és arra is, hogy meg tudja győzni a polgármestert a jelölt alkalmasságáról.

A polgármester teljesen megbízva tanácsnokaiban, felkarolta a neves vadász jelölését. Bár Sipőcz Jenő elsősorban a jobboldali körök támogatója volt,¹⁹² mégsem a Keresztény Községi Párt jelöltjét választotta, hanem kitartott Nadler mellett, és végül elérte véglegesítését. A főváros vezetőjének döntését igazolja, hogy a polgármesteri székben utódai nemcsak elfogadták a kiszemelt állatkereti vezetőt, hanem végleges tisztii állományba vették, és nyugdíjba vonulásáig meghagyták az intézmény élén.¹⁹³

Nadler meghálálta Édes Endre és Sipőcz Jenő bizalmát. A gazdasági világválság idején takarékosan és stabilan tartotta az állatkeretet, és amint javult a pénzügyi helyzet, minden lehetőséget megragadott a fejlesztésére. A lakosság rossz anyagi helyzete miatt jelentősen lecsökkent látogatottság ellenére Nadlert Herbert szigorú gazdálkodással és eredményes állatcserékkel folyamatosan növelni tudta a kert állatállományát s láttnivalóit.¹⁹⁴ Az állatkeretet szívós és kreatív munkával felvirágoztatta, nemzetközi színvonalra emelte, amellyel az ország hírnevét is növelte.¹⁹⁵ Erre azért is volt szükség, mert a

¹⁹⁰ *Kotlár K.*: Nadler Herbert i. m. 592–595.

¹⁹¹ Ráadásul az újságok az igazgatói szék elnyerésére esélyes „fővadász” alatt elsősorban Kittenberger Kálmánt értették.

¹⁹² *Varsányi Erika*: Sipőcz Jenő. In: A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950. Szerk. Feitl István. Bp. 2008. 187–189.; *Gergely Jenő*: A Keresztény Községi (Wolf-) Párt. Bp. 2010. 77.

¹⁹³ BFL IV. 1409. c. I. 2024/1938 (I. 11495/1938).

¹⁹⁴ *Buziácssy Károly*: Budapest közművelődési viszonyai. Budapesti Statisztikai Közlemények. Szerk. Illyefalvi I. Lajos. 88. 3. sz. Bp. 1938. 35–37.

¹⁹⁵ *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 86–98.

harmincas években a környező országokban sorra nyíltak meg a konkurenciát jelentő, azonos tevékenységet ellátó intézmények. Az 1921-ben bezárt müncheni kert 1928-ban újra megnyitotta kapuit, Prága 1930-ban kezdte meg építeni sajátját, s Románia is szorgalmazta egy bukaresti állatkert alapítását, míg a belgrádi zoológiai intézménynek 1936-ra sikerült megnyitnia.¹⁹⁶ Nadler Herbert 19 évig tartó igazgatósága a városligeti állat- és növénykert egyik legszebb időszakát hozta el, amelynek vívmányait sajnos a II. világháború szinte teljesen elpusztította. Az ekkor már a magyar vadászgazdasági kultúra fejlesztéséért gazdasági főtanácsosi címet szerzett vezető¹⁹⁷ életművének pusztulása után ismét nekikezdett az újjáépítésnek.¹⁹⁸ A romeltakarítás mellett a legnagyobb gondot a megmaradt állatok ellátása jelentette. Mivel a romba dőlt Budapest maga is súlyos ellátási gondokkal küzdött, ezért az állatkertnek egyedül kellett megoldania a problémát. Nadler utasítására a kertészek minden művelhető földterületet bevetettek zöldséggel és gabonával. Így jutott takarmány az állatoknak, valamint a dolgozók és családtagjaik is részesültek a terményekből. A megfeszített munkának köszönhetően 1945. május elsején újranyitott az állatkert. Nadler igazgató a lehetőségekhez képest mindent elkövetett, hogy az állatállomány növekedjen, és ízlésesen berendezett kert várja a látogatókat.¹⁹⁹

Az intézmény történetének egyik legmeghatározóbb vezetője 1948-ban vonult nyugdíjba. Az évszám szimbolikus az ország és a főváros tekintetében is. Ekkor érte el ugyanis a másodfokú közigazgatási szint alsóbb rétegeit az új kurzus kinevezési politikája, amely során az üzemek, valamint az intézmények régi vezetőit munkásigazgatókra cserélték. Az állatkert ebben az esetben is markáns példának bizonyult, az európai műveltséggel rendelkező Nadler Herbert helyére Láng István cipőkészítőt neveztek ki. Az új vezetők, akik kizárólag politikai szempontok alapján kerültek ebben az időben kulcspozíciókba, alkalmatlanságukkal jelentősen hátráltatták az ország talpra állását a háború után. Nem volt ez másképpen a budapesti állatkert esetében sem.²⁰⁰

¹⁹⁶ MTI Hírkiadás 1930. március 1. 3., 1930. július 24. 31., 1932. november 8. 16., 1936. július 13. 28.

¹⁹⁷ BFL XVII.1502. b. 3633/945 (22416 szám) Nadler Herbert.; BFL IV. 1420. m. Nádler Herbert.

¹⁹⁸ *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 102–105.; *Nadler Herbert: Az állatkert pusztulása.* Budapest 2. (1946) 6. sz. 218–220.;

¹⁹⁹ *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 104–105.

²⁰⁰ Uo. 106–107.; *Gáspár Ferenc: A felszabadulástól Nagy-Budapestig (1945–1950).* In: Budapest Fővárosunk története. Főszerk. Ságvári Ágnes. Bp. 1973. 56., 62.

Összegzés

Nadler Herbert hosszúra nyúlt állatkerti munkássága a rendszerváltás előestéjéig került téma volt, mert a legendás igazgatót a régi rezsim embereként tartották számon.²⁰¹ A nemzetközi hírnévre szert tett intézményvezető alkotását dicsérni nem merték, kritizálni viszont alig tudták. Végül Szidnainé Csete Ágnes, a Fővárosi Állat- és Növénykert Közművelési Osztályának fősztályvezetője emelte Nadler nevét méltó helyére az állatkerti igazgatók sorában.²⁰²

A neves vadász szorgalmas, önképzésre alkalmas, kitartó, céltudatos és precíz intézményvezetőnek bizonyult, ami Édes Endre éles szemét dicséri. Nadler kinevezésének esete jó példa arra, hogy a főváros tapasztalt, valamint a politikai szempontok fölé emelkedni képes szakapparátusa alkalmas volt arra, hogy megfelelő személyt válasszon ki egy nehézségekkel küzdő intézmény rendbetételére. A polgármester tanácsnokaira hallgatva nemcsak olyan személyt ültetett az intézmény élére, aki el tudta látni az igazgatói feladatokat, hanem olyat, aki nemzetközi szinten is képviselni tudta a magyar zoológiai kultúrát. A főváros vezetői tisztában voltak azzal, hogy az állatkert különleges státusza révén olyan intézmény, amely kulturális téren a fővárost és egyben Magyarországot is reprezentálja.²⁰³ Az új, széles látókörű, világlátott és művelt intézményvezető alkalmas volt ennek közvetítésére. Ennek bizonyítéka, hogy tudományos munkássága elismeréseként beválasztották az 1935-ben alakult Állatkerti Igazgatók Nemzetközi Szövetségébe.²⁰⁴ Szobra megtalálható a Fővárosi Állat- és Növénykert főkapujától jobbra induló sétányon, ahol az intézmény meghatározó vezetőinek állítottak emléket.

²⁰¹ Az egykori intézményvezető 1951 nyarán hunyt el. Mivel a háború előtt vezető pozíciót töltött be, Nadler és családja kitelepítése ekkor már küszöbön állt. *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 105.

²⁰² *Szidnainé Cs. Á.*: Nádler Herbert életútja i. m. 11–16.; *Üb.*: A 125 éves i.m. 84–105.

²⁰³ A politikai csatározások elsősorban az állatkert fenntartásának pénzügyi kérdései körül zajlottak. A város vezetése azonban az intézmény kulturális küldetését tartotta fontosnak, a veszteséges működés tényét elfogadta.

²⁰⁴ *Szidnainé Cs. Á.*: A 125 éves i. m. 95.

DISPUTES AROUND A POSITION

Nadler Herbert's appointment as director of Budapest Zoo

by Zoltán Mautner

SUMMARY

The Budapest Zoo and Botanical Garden is Hungary's most popular cultural institute, yet many facets of its 150-year history remain unexplored. As an example, very little is known about how the directors of the Zoo received their honourable positions, and who decided on the qualifications required of the candidates. The appointment of Nadler Herbert, who led the institute for 19 years, gives us an insight into the organisational structure of the Zoo, and shows its position within the capital city's administrative structure during the time of Horthy's regency. The carefully elected director was not only a good leader, but also a great choice for representing Hungarian zoological culture to foreign audiences.